



# **De karakterisering van laatmiddeleeuwse reisliteratuur**

**Een onderzoek toegepast op  
*Tvoyage van Mher Joos van Ghistele (1481-1485)***

Promotor  
Dr. A. Faems

Masterproef  
ingediend door

**SOFIE VERWEIRE**

Leuven 2009

<b>0. Inhoudstafel.....</b>	<b>2</b>
<b>1. Voorwoord.....</b>	<b>3</b>
<b>2. Inleiding.....</b>	<b>6</b>
2.1 Historische situering van Joos van Ghistele en zijn gezellen.....	6
2.2 Ambrosius Zeebout en het auteurschap.....	9
2.3 Van handschrift tot druk.....	11
2.3.1. Handschriften.....	11
2.3.2. Boekuitgaven.....	12
2.3.3. De editie van Gaspar (1998).....	14
<b>3. <i>Tvoyage van Mher Joos van Ghistele</i>.....</b>	<b>15</b>
3.1 Het tijdsclimaat waarin <i>Tvoyage</i> zich afspeelt.....	16
3.2 <i>Tvoyage</i> : een reis tussen feit en fictie.....	17
3.2.1 Feit versus fictie: het land van Pape Jan.....	17
3.2.2 Een vergelijking met <i>De reis van Jan van Mandeville</i> (1462).....	20
3.3 Genre-onderzoek.....	23
3.3.1. Inleiding.....	23
3.3.2. De verschillende genres en hun toepassing op de tekst.....	25
<i>Epiek</i> .....	25
<i>Didactiek</i> .....	26
<i>Moraliserende literatuur</i> .....	27
<i>Reisliteratuur</i> .....	28
<i>De riderroman</i> .....	34
<i>Artesliteratuur</i> .....	35
<i>Reisliteratuur voor en over pelgrims</i> .....	36
3.4 Receptiegeschiedenis.....	39
<b>4. Besluit.....</b>	<b>42</b>
<b>5. Geraadpleegde werken.....</b>	<b>45</b>
<b>6. Bijlagen.....</b>	<b>48</b>
<b>7. Summary.....</b>	<b>52</b>

## 1. Voorwoord

In onze moderne samenleving is ‘reizen’ niet meer weg te denken. De ‘jaarlijkse vakantie’ is iets waar men reikhalzend naar uitkijkt en vaak de mooiste herinneringen aan koestert. Het lijkt dan ook of dit begrip geen verdere definiëring behoeft. Toch staan we even stil bij wat Folker Reichert onder het begrip ‘reizen’ verstaat:

Ich verstehe unter > Reisen < eine räumliche Bewegung, die sich über einen gewissen Zeitraum erstreckt, eine gewisse Entfernung überwindet und durch ein bestimmtes Ziel, Vorhaben oder wenigstens Interesse eine innere Geschlossenheit erhält. [...] Aber wenigstens der Vorsatz der Heimkehr muß bei Antritt einer Reise bestehen. Andernfalls wäre der Begriff > Migration< am Platze (Reichert 2001, p. 15).

Een moderne reis voldoet inderdaad aan deze eisen. Men plant de trip vooraf door een reisroute uit te stippelen, vervoer te voorzien en te bepalen waar men gaat overnachten. Tijdens de reis houden sommige mensen een dagboek bij, maken ze gebruik van reisgidsen, of consulteren ze verschillende kaarten. Ook kan men op het net op zoek gaan naar ervaringen van andere reizigers, die reeds voor hen een bepaalde bestemming bezochten. Na de terugkeer bekijkt men de vakantiekiekjes en geeft ze een plaatsje in het album – al dan niet online –. Men kan ook een blog bijhouden, zodat anderen de reis steeds kunnen volgen, foto’s kunnen bekijken en commentaren kunnen lezen.

Al deze gebruiken lijken hoogst recent, vooral door het gebruik van allerlei moderne technologieën, maar de reis op zich en de nood om de opgedane ervaringen te delen met anderen zijn dat allerminst. Bovenstaande definitie bezit aldus een universele draagkracht. Sedert de vroegste tijden trok men erop uit. De eerste mensen leefden dan ook in nomadische stammen. Toen zij sedentair werden, bleef er echter een drift om nieuwe oorden te ontdekken, nieuwe gronden te vinden, vaak uit praktische overwegingen, maar later ook puur recreatief. Zo kenmerkt het begin van de Nieuwe Tijd zich door de opkomst van de grote ontdekkingsreizen en de daarbij horende verruiming van het wereldbeeld. Marco Polo, Christoffer Columbus, Vasco da Gama, en vele anderen droegen bij tot onze huidige kennis van de wereld. In historische handboeken leest men dat de kruistochten voor hen het pad geëffend hadden en vaak refereert men hierbij eveneens naar de pelgrimstochten naar het Heilige Land, maar ook naar dichterbijgelegen oorden als Santiago de Compostela.

In de late middeleeuwen vindt men inderdaad een groot aantal getuigenissen van dergelijke reizen. De pelgrim deed het relaas van zijn tocht en de kruisvaarder keerde terug met wonderlijke verhalen over verre, veelal oostelijke, oorden. Sommige van die verhalen

werden neergeschreven. Dit konden instructies zijn aan mensen die na hen dezelfde streek wensten te bezoeken, maar evenzeer wonderlijke beschrijvingen van verre oorden waar fantastische wezens leefden.

Eén van dergelijke laatmiddeleeuwse reisverslagen die te boek werden gesteld, is dat van de Gentse edelman Joos van Ghistele. Tussen 1481 en 1485 ondernam hij, samen met enkele gezellen, een reis naar het oosten. Zijn reisnotities werden later omgewerkt door Ambrosius Zeebout, die vertelt hoe Joos samen met zijn gezellen via Venetië naar het Heilige Land reist, hoe zijn gezellen terugkeren en enkel Joos en zijn kapelaan verder trekken naar onder andere het huidige Egypte, Palestina en het Midden Oosten. Er wordt niet enkel een beschrijving gegeven van de verschillende oorden die hij bezoekt en zijn avonturen onderweg, het werk behandelt ook het Mohammedaanse geloof en de tradities van de oosterse Joden en Christenen. Daarnaast wordt er aandacht besteed aan de staatsinrichting van de verschillende gebieden, de plaatselijke zeden en gewoonten, belangrijke elementen uit de geschiedenis van die bepaalde regio, innovaties op vlak van wetenschap en techniek, de landbouw en de handel. Het werk geeft gedetailleerde informatie, gaat uitgebreid op de verschillende aspecten in en schetst een levendig beeld van hoe het er toentertijd aan toe ging.

De moderne studie van dergelijke reisverhalen heeft reeds heel wat onderzoek verricht naar verschillende componenten. Doch komen in deze studies vaak dezelfde werken, zoals bijvoorbeeld die van Adornes, Fabri, Mandeville en Van Breidenbach, aan bod. *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele*<sup>1</sup> is slechts van een beknopt aantal werken – veelal studies over oosterse geografie<sup>2</sup> – het onderwerp geweest, wellicht door de bijzondere karakterisering van dit werk. Desalniettemin vindt men in de literatuur over *Tvoyage* vaak positieve waardeoordelen, als dat van Deschamps in zijn *Middelnederlandse handschriften uit Europese en Amerikaanse bibliotheken*. Hij schrijft: “Zo is *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele* ongetwijfeld van groter waarde dan de *Peregrinationes in Terram Sanctam* van Bernard van Breidenbach († 1497), kanunnik en deken van Mainz, waarvan de eerste druk in 1486 het licht zag.” (Deschamps 1972, p. 273). Met deze uitspraak doet hij ongetwijfeld recht aan het bijzondere karakter van *Tvoyage*. Het presenteert zich in de eerste plaats als een reisverslag, maar vertoont daarnaast kenmerken van verschillende andere genres. Lange tijd ontbrak ook een kritische editie van dit werk, wat de studie er niet makkelijker op maakte. Wellicht is dit te wijten aan de grote omvang van dit relaas. In 1998 heeft R. Gaspar echter de

---

<sup>1</sup> *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele*: doorheen dit werk ook afgekort als *Tvoyage*.

<sup>2</sup> Voor een overzicht van literatuur over *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele*, zie bijvoorbeeld: Narrative Sources. De verhalende bronnen uit de middeleeuwse Nederlanden. [databank].

taak op zich genomen om *Tvoyage* te ontsluiten in een kritische editie en hij voorzag daarbij zijn lezer ook van een uitgebreide bronnenstudie. Dankzij deze editie, die het werk toegankelijker maakt, kan het onderzoek naar de inhoud ervan een nieuwe start nemen.

Deze meesterproef poogt dan ook een bijdrage te leveren aan het letterkundig onderzoek naar aspecten als genre en opbouw van dit werk. Hierbij wordt uiteraard dieper ingegaan op de figuur Joos van Ghistele en zijn gezellen, alsook op de historische situering van de samensteller, Ambrosius Zeebout. Het werk wordt in het tijds klimaat gesitueerd en afgezet tegenover andere reisliteratuur uit dezelfde periode. Daarna wordt het genre van het werk uitvoerig behandeld, met daarbij oog voor de relatie tussen reislust en vroomheid en het belang van toeval en het avontuur. Tenslotte wordt dieper ingegaan op de receptiegeschiedenis van het werk en de doorwerking van het genre.

De reis van Joos van Ghistele was dan wel geen ‘queeste’, mijn onderzoek bleek dit wel. Het was een leerrijke tocht doorheen de literatuur over verschillende aspecten van het laatmiddeleeuwse reizen. Net als Ambrosius Zeebout dit deed voor Joos van Ghistele, pende ook ik het resultaat van mijn tocht neer en hierbij hoort ook een woord van dank aan mijn ‘gezellen’, zij die mij, op verschillende vlakken, hielpen bij het schrijven van deze meesterproef. In de eerste plaats bedank ik Dr. An Faems voor haar aanzet tot deze meesterproef, haar advies ‘onderweg’ en het nalezen van deze scriptie. Verder wil ik ook mijn ouders bedanken voor hun niet aflatende steun op mijn ‘levenspad’, alsook Randy voor zijn luisterend oor en oprechte mening.

## 2. Inleiding

### 2.1 Historische situering van Joos van Ghistele en zijn gezellen<sup>3</sup>

Het hoofdpersonage van dit relaas, Joos van Ghistele, is geenszins een fictieve figuur. Hij speelde een belangrijke rol in de Vlaamse geschiedenis ten tijde van de Bourgondische heerschappij.

Hij werd in 1446 geboren in Gent als enige zoon van Gerard van Ghistele, heer van Axel en Moere en van Isabelle de Wilde, vrouwe van Maelstede, Renesse en Cruyninghen.

In 1441 was zijn vader schepen geweest in de bank van de Keure<sup>4</sup>. In 1449 werd hij door Philips de Goede tot Groot-Baljuw van de stad Gent benoemd. Hij bekleedde deze functie toen de stad Gent weigerde een door de hertog opgelegde belastingmaatregel na te leven en er oproer uitbrak. Vader van Ghistele werd toen de stad uitgedreven en op 8 oktober 1451 spraken de verenigde Gentse gilden zelfs de levenslange verbanning uit over hem en zijn naaste familie. Zijn zoon Joos was op dit ogenblik vijf jaar oud en verhuisde met zijn ouders naar het kasteel Moere in de omgeving van het Zeeuws-Vlaamse Zuiddorpe.

De Bourgondiërs achtten zich echter aan de familie verplicht en Joos werd op jeugdige leeftijd toegevoegd aan het gevolg van de graaf van Charolais, de latere Karel de Stoute. Hij volgde hem op diens veldtocht tegen de Luikenaars in 1465 en werd, na de slag bij Brusthem in 1467, ofwel reeds enkele jaren eerder, in 1464, na de slag bij Montenaken, tot ridder geslagen.

Na het debacle bij Nancy keerde hij terug naar Gent, waar de slechte herinneringen aan zijn vader blijkbaar uit het collectieve geheugen waren gewist, aangezien men hem er tot Voorschepen van de bank van de Keure koos. Het was in deze hoedanigheid dat hij deel uitmaakte van de delegatie die in 1477 Maria van Bourgondië in Brussel ging gelukwensen bij haar verloving met Maximiliaan van Oostenrijk. Zo gauw het kon – dus na een periode van twee jaar onverkiesbaarheid – werd hij opnieuw tot Voorschepen verkozen.

Enige maanden na het aflopen van deze tweede ambtstermijn vertrok hij, volgens sommige bronnen op 15 november 1481, volgens anderen op 14 november<sup>5</sup> of op 15 september<sup>6</sup> van

---

<sup>3</sup> Dit gedeelte is, tenzij expliciet anders vermeld, geïnspireerd op de beknopte biografie die R. Gaspar (1998) opneemt in zijn inleiding (p. XVI – XVIII).

<sup>4</sup> Naast de schepenbank van de Keure (het hoogste college), was er ook de bank van de Gedeele. (zie R. Gaspar, p. LIV, noot 20).

<sup>5</sup> Zie Demaekere (1936).

<sup>6</sup> Bejczy (1994, p. 85), net als Vanberghen (1979, p. 344) en Dieleman (1932, p. 30), vermelden september als de maand waarin Joos van Ghistele samen met zijn gezellen op reis vertrok.

datzelfde jaar, naar het Heilig Land, in het gezelschap van zijn neef Joris van Ghistele, baljuw van Biervliet, van Jan van Vaernewijck uit Gent, Joris Palinc uit Ieperen en van Jan van Quisthout, kapelaan van Joos en parochiegeestelijke van de Pauluspolder<sup>7</sup>. De gewone duur van een dergelijke pelgrimstocht was zes à negen maanden, zoals ook Hendrik van den Keere, drukker van de editie uit 1557 van dit reisverhaal, vermeldt. Na een dergelijke tijdsspanne keren zijn gezellen, op Jan van Quisthout na, inderdaad terug naar huis. Mher Joos bleef nog zo'n 3 jaar verder rondtrekken in de Levant, alvorens eind juni 1485 terug thuis aan te komen.

Een jaar na zijn thuiskomst werd hij opnieuw verkozen tot Voorschepen van de bank van de Keure in Gent. In de periode tussen zijn thuiskomst en zijn herverkiezing vermoedt men dat hij zijn reisnotities, die later door Ambrosius Zeebout uitgewerkt zouden worden, heeft geordend. Tijdens zijn derde ambtstermijn als Voorschepen, in 1486, verkeerde Gent in heftige beroering door de terugkeer van twaalf ballingen die zich niet aan hun vonnis stoorden. De poorters van de stad werden tot opstand aangespoord en wie zich tegen hen verzette, werd neergeslagen of zelfs gedood. Ondermeer Jan van Vaernewijck, een van Mher Joos' gezellen naar Palestina, kwam zo om het leven. Toen de oproerkraaiers klaar stonden het stadhuis te bestormen, schijnt Joos van Ghistele naar buiten te zijn gekomen, alwaar hij een beroep deed op de goede burgers en met behulp van de slager Jacobus Volckaert de bende uiteensloeg. De voornaamste oproerlingen konden ingerekend worden en werden openbaar terechtgesteld.

In de periode 1492-1494 oefende Mher Joos voor het laatst een openbaar ambt uit, namelijk dat van Groot-Baljuw van de stad Gent. Dit bleek een teken van het grote vertrouwen dat de Bourgondiërs in hem hadden, aangezien hij zijn trouw had bewezen in een periode waarin het particularistische streven van de Vlaamse steden nog nooit zo groot was geweest. In die periode hield een stad maandenlang haar landvoogd en heer, de Rooms-Koning Maximiliaan, gevangen en dwong men hem in het openbaar een eed af te leggen waarbij hij afzag van zijn regentschap over de Vlaamse gewesten. Reeds na enkele dagen verbrak hij die eed echter, om, deels in eigen persoon en deels in die van Albrecht van Saksen, de opstandige Vlaamse steden op gewelddadige wijze tot gehoorzaamheid te dwingen. Gent vormde hierop een uitzondering, want de volksmenner Coppenhole was erin geslaagd de bevolking van de stad nog gedurende een jaar in haar opstandige houding te sterken. Op 16 juni 1492 belandde ook hij uiteindelijk op het schavot en werd terechtgesteld.

---

<sup>7</sup> Voor meer achtergrond over Jan van Quisthout, zie Molhuysen, P., Kosseman, F. & Blok, P. 1924, p. 1156-1157.

De stad Gent aanvaardt vervolgens Maximiliaan, buigt (letterlijk én figuurlijk) voor het centrale gezag en ziet af van de wens om een staat in een staat te blijven.

Het Bourgondische centralisme had aldus overwonnen en nadat de rust was weergekeerd, trad Mher Joos van Ghistele op 12 augustus 1492 op als Groot-Baljuw van de stad “by letteren van voorbehout” omdat hij burger van de stad was. Hieruit bleek eveneens dat hij een trouw aanhanger van de Bourgondiërs was, aangezien zij hem in een dergelijke positie vertrouwden. Tot 1494 bleef hij Groot-Baljuw. Daarna werd hij privé- raadsman en kamerheer van Maximiliaan van Oostenrijk. Later hield hij deze titel ook in dienst van Philips de Schone. Vermoedelijk betreft het hier slechts een eretitel, aangezien we hem vanaf 1494 enkel nog zien optreden als erfschout van de Hulster- en Axelerambachten.

Op 21 september 1516<sup>8</sup> overlijdt Mher Joos van Ghistele en enkele dagen later wordt zijn stoffelijk overschot bijgezet in het familiegraf in de kerk van Zuiddorpe.

---

<sup>8</sup> Bejczy (1994, p. 86) vermeldt hier: ‘Joos must have died around 1520 [...]’.



## 2.2 Ambrosius Zeebout en het auteurschap<sup>9</sup>

De precieze identiteit van Ambrosius Zeebout heeft men, blijkens de schaarse aandacht die de literatuur eraan besteedt, nooit met volledige zekerheid kunnen vaststellen. In de literatuur hoort men dan ook vaak de weeklacht over het gebrek aan informatie over zijn historische persoon, zoals bij Bejczy (1993, p. 147): “Over Zeebout is veel minder bekend dan over Joos en dat is jammer, want hij heeft zijn stempel zwaar op *Tvoyage* gedrukt”. In het merendeel van de werken die ingaan op zijn historische persoon, volstaat men met de mededeling dat hij een geleerd priester was die onder toezicht van Van Ghistele de redactie van zijn reisverslag heeft bezorgd. Waar men dieper ingaat op zijn figuur – zoals bij Van der Walle (1939), Olbrechts (1947) en Wasser (1983) – wordt eveneens slechts weinig aan deze kenschets toegevoegd.

De schaarse expliciete informatie over Zeebout in het werk zelf, vindt men in de aanhef waarmee de drukker Hendrik van den Keere in zijn uitgave van 1557 het voorwoord had voorzien. Die aanhef luidt: “Ambrosius Zeebout Priester, beschrijver van tnaervolghende voyage, wenscht den goedwilligen Leser Saluyt” (Gaspar 1998, p. XLIV). Daarnaast vindt men nog de mededeling van de drukker in zijn voorwoord dat Joos van Ghistele zijn reis “binnen zinen levenden tijde tzijnder teghenwoordicheyt ende correctie heeft laten beschrijven door heer Ambrosius Zeebout, Priestre zinen Capelaen, die hem over al zine nabeschreven reise gediend ende verzelschaft heeft.” (Gaspar 1998, p. XLIV).

Hier is wellicht een fout in de bewering geslopen, namelijk een persoonsverwarring tussen Ambrosius Zeebout en Jan van Quisthout<sup>10</sup>. Hierdoor boet de bewering over de priesterlijke staat van Zeebout aan bewijskracht in. Het staat echter vast dat Jan van Quisthout Van Ghisteles reisgezel en kapelaan was. Uit het verhaal blijkt dat Zeebout een theologische vorming genoten had, maar men mag daaruit echter niet besluiten dat hij tot priester werd gewijd.

Tot dusver reiken de maatschappelijke gegevens over Zeebout. Volgens Gaspar (1998, p. XLIV-XLVIII) kan men hem echter aan de hand van enkele passages van *Tvoyage* nader localiseren.

Een eerste fragment vindt men in *Tvoyage* II, 11, alwaar hij spreekt over de bron van Elizeus en zich afvraagt waar de oudste Mariakapel zich bevonden heeft. Een tweede fragment,

---

<sup>9</sup> Dit gedeelte is, tenzij expliciet anders vermeld, gebaseerd op de inleiding van R. Gaspar (1998, p. XLIV – XLVIII).

<sup>10</sup> Deze verwarring tussen Ambrosius Zeebout en Jan van Quisthout wordt bijvoorbeeld overgenomen door Blommaert (1861, p. 31).

*Tvoyage* II, 32 spreekt eveneens over de bron van Elizeus en bespreekt, net als het eerste fragment, de aanwezigheid van de karmelieten in Palestina. Het derde fragment ten slotte, *Tvoyage* VI, 2 stelt zich net als het eerste fragment de vraag waar de oudste Mariakapel zich bevond en bespreekt net als de andere twee fragmenten de aanwezigheid van de karmelieten in Palestina.<sup>11</sup> Voor zijn stellingen in deze passages gebruikt hij verschillende bronnen, waarvan de belangrijkste voorkomt in bijlage A. In de overige fragmenten mocht reeds een duidelijke band met de karmelieten blijken. Dit fragment, waarin hij verwijst naar een brief van Jan Soreth, de generaal-overste van de karmelieten van 1451 tot 1471, is volgens Gaspar hoogst merkwaardig, aangezien diens brieven nooit zijn uitgegeven. Men zou dus kunnen veronderstellen dat Zeebout op één of andere wijze toegang had tot het archief waarin de brieven van de generaal-overste bewaard bleven. Indien men zou durven beweren dat Zeebout zelf een karmeliet was, zou hij moeten verbleven hebben in één van de vijf Karmels waar men beschikte over een handschrift van het werk van Philippus Riboti (zie bijlage B). De kloosters die daarvoor in aanmerking komen zijn die van Luik, Namen, Leuven, Mechelen én Gent, de stad waar Van Ghistele werkzaam was in de jaren dat Zeebout het reisavontuur te boek stelde. Indien dit zo zou zijn, zou dit verklaren hoe een dergelijke nauwe samenwerking tussen Van Ghistele en Zeebout mogelijk was. Deze hypothese kan echter niet bevestigd worden door historische bronnen, maar lijkt wel aanvaardbaar.

Zeebout lijkt aldus ook een eigen inbreng te hebben gehad in het te boek stellen van de reisnotities van Van Ghistele en liet niet na eigen accenten te leggen aan de hand van een groot aantal bronnen waarover hij beschikte.<sup>12</sup> Verder onderzoek naar de bronnen van *Tvoyage* en het bibliotheekbezit van het karmelietenklooster van Gent, zou wellicht meer informatie kunnen bieden omtrent deze hypothese. Een consultatie van *Collecties op orde: Middelnederlandse handschriften uit kloosters en semi-religieuze gemeenschappen in de Nederlanden* van Stoker en Verbeij (1997) levert geen bruikbare resultaten op, waardoor het achterhalen van deze bibliotheekcollectie een ambitieus project blijkt dat binnen het bestek van deze meesterproef niet kan worden uitgevoerd.

---

<sup>11</sup> Voor de desbetreffende passages, zie de bijlagen A, B en C op pagina 48.

<sup>12</sup> Voor de bronnen waarvan in *Tvoyage* gebruik werd gemaakt, zie Gaspar (1998), p. XVIII – XLIII.

## 2.3 Van handschrift tot druk<sup>13</sup>

Aan de basis van *Tvoyage* van Mher Joos van Ghistele liggen uiteraard de notities die hij tijdens zijn reis heeft genomen en die hij wellicht bij zijn thuiskomst op punt heeft gesteld. Deze zijn echter niet overgeleverd, waardoor men voor het onderzoek enkel kan teruggrijpen naar de bewerking van Ambrosius Zeebout, die dateert van kort na 1485. Van deze omwerking zijn drie handschriften en drie drukken overgeleverd. In de volgende paragrafen worden hun karakteristieken besproken, waarna eveneens kort op de editie die aan de basis ligt van deze meesterproef wordt ingegaan.

### 2.3.1 Handschriften

Wellicht het oudste overgeleverde handschrift wordt door de Egyptologische Stichting Koningin Elisabeth bewaard in Brussel, onder de signatuur 55.473.<sup>14</sup> Het is geschreven op papier, in één enkele kolom met per blad ongeveer 28 à 30 regels. Er valt in dit werk slechts één hand te ontdekken, die een littera cursiva hanteert. De initialen, lombarden en titels zijn niet ingevuld en er is geen rubricering. Het lijkt aldus een eenvoudig handschrift. Het manuscript is echter onvolledig. Achterin ontbreken enkele bladen, waarop driekwart van het dertigste, alsook het eenendertigste tot en met drieëndertigste kapittel van het achtste – en laatste – boek waren geschreven. Aan de hand van een watermerkonderzoek kon men vaststellen dat het papier uit het einde van de vijftiende eeuw dateert, wat erop wijst dat het handschrift wellicht rond 1500 zal zijn vervaardigd. De taal is eerder zuidelijk Oost-Vlaams te noemen. Verder dient hierbij nog te worden opgemerkt dat het een zeer nauwkeurig afschrift betreft.

Een tweede handschrift bevindt zich in de Koninklijke Bibliotheek Albert I te Brussel, onder de signatuur IV, 330. Ook dit afschrift gebeurde op papier in één enkele kolom, met 30 regels per kolom. De kopiist bracht zelf een foliëring in Romeinse cijfers aan. In het werk herkennen we slechts één hand, die in een gotische bastarda schrijft. De initialen ontbreken en er is geen rubricering aangebracht. Titels en lombarden ontbreken eveneens. Het handschrift dateert van circa 1535 en is geschreven in het West-Vlaams. In tegenstelling tot het voorgaande is dit handschrift wel volledig, zij het vrij onnauwkeurig. Regelmatig zijn

---

<sup>13</sup> Dit gedeelte is, tenzij expliciet anders vermeld, gebaseerd op de inleiding van Gaspar (1998), p. XLVIII – XLIII.

<sup>14</sup> Voor een afbeelding van folio 46v. en 47r., zie Gaspar (1998), p. 50-51.

woorden, hele of halve zinnen weggelaten. Ook ziet men dat een onderaan de pagina afgebroken woord op de volgende bladzijde vaak niet is afgemaakt.

Het derde en laatste overgeleverde handschrift wordt bewaard in de universiteitsbibliotheek van Namen, onder de signatuur R. Mn B46. Net als de voorgaande werken gaat het ook hier om een afschrift op papier, in één kolom. Men treft zesentwintig à achtentwintig regels per kolom aan en er is een foliëring in Romeinse cijfers. De Arabische cijfers werden op een later tijdstip, en vermoedelijk door een andere hand, aangebracht. De tekst zelf is geschreven in een littera cursiva, door één hand. Ook hier ontbreken de initialen, lombarden en titels, alsook de rubricering. De taal in dit manuscript mist het typische West-Vlaamse sjibbolet – *lede(n)*, maar vertoont anderzijds wel van meet af aan West-Vlaamse vormen. Het ontbreken van heel wat naamvalsuitgangen doet vermoeden dat dit handschrift jonger is dan de twee voorgaande, aangezien dit een typisch kenmerk is van een taalverandering die zich doorzet vanaf de zestiende eeuw. Het achtste boek van dit handschrift bevat geen 33, maar 34 kapitels, omdat de kopiïst het oorspronkelijke dertigste hoofdstuk in twee delen heeft opgesplitst. Het is merkwaardig dat geen van de handschriften de titels van de boeken en de hoofdstukken bevat zoals die wél in de verschillende drukken voorkomen.

### 2.3.2 Boekuitgaven

Van dit werk zijn er eveneens drie boekuitgaven overgeleverd. Een eerste is de uitgave uit 1557, gedrukt in Gent in het atelier van Hendrik van den Keere onder de titel *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele, oft anders, Texcellent, groot, zeldsaem ende vremd voyage, ghedaen by wylent Edelen ende weerden Heere, Mher Joos van Ghistele. In zynen levene Riddere, Heere van Axele, van Maelstede ende van den Moere, etc. Tanderen tyden vier-mael Voor-Schepene van Ghendt. Tracterende van veelderande wonderlicke ende vremde dijnghen, gheobserveerd over d'Zee, in den landen van Slavonien, Griecken, Turckien, Candien, Rhodes ende Cypers. Voords ooc in den lande van Beloften, Assirien, Arabien, Egypten, Ethyopien, Barbarien, Indien, Perssen, Meden, Caldeen ende Tartarien: met der gheleghenthede der zelve landen ende meer ander plaetsen, Insulen ende Steden, van Europeen, Asien ende Affryken, zo in de Prologhe breeder blijckt.*

Hiervan doorstonden zeven drukken in kwartoformaat en in een gotisch lettertype de tand des tijds, te weten Brussel, K.B., VH 14.478; Brussel, K.B., II 25.994 B; Gent, U.B., 1336; Gent, U.B., 1337; Kortrijk, Stadsbibliotheek; Amsterdam, U.B. en Den Haag, K.B., 443 C 5. Het eigenlijke verhaal wordt voorafgegaan door de titel in quinto-formaat en een afdruk

van een houtgravure met daarop de wapenkwartieren van Philip van Liedekercke, echtgenoot van Maria van Ghistele, de kleindochter van Mher Joos. Daarna volgt een opdracht van de drukker aan Philip van Liedekercke, gevolgd door het drukkerembleem van Hendrik van den Keere<sup>15</sup>, waarop zijn voorwoord gericht aan de lezer<sup>16</sup> volgt, alsook een lijst van geraadpleegde auteurs en een voorwoord van Ambrosius Zeebout waarin hij de aanleiding van de reis uitlegt en de indeling van het werk in acht boeken presenteert. Hierop volgt een beknopte bladwijzer voor die acht boeken en op bladzijde 346 is het wapen van Mher Joos van Ghistele afgedrukt, omlijst met de zestien kwartieren van deze familie<sup>17</sup>. Op pagina 347-348 wordt een lofdicht op Mher Joos van Ghistele van de hand van de zoon van de drukker afgedrukt, dat bestaat uit twaalf kwatrijnen.

De tweede uitgave in boekvorm dateert uit 1563 en werd eveneens in Gent gedrukt, onder dezelfde titel als de uitgave van 1557. Hiervan bestaan twee exemplaren, beide bewaard in de universiteitsbibliotheek van Gent onder de signaturen 140 en 141. Enkel de pagina's met de voorwoorden en opdrachten, alsook de bladzijden 1-4 en 13-16 zijn opnieuw gezet. Aan dit werk werden een overzicht van de kapitels en een zaakregister toegevoegd. Men dient tenslotte nog op te merken dat bij dit werk de data in de opdrachten en de voorwoorden zijn veranderd.

Een derde uitgave, die dateert uit 1572, verscheen in Gent in opdracht van de weduwe van Gheeraert van Salenson, maar werd in Antwerpen bij Aegidius vanden Rade gedrukt. Op enkele spellingswijzigingen na, is de titel gelijk gebleven aan die van de uitgave van 1563. Exemplaren van deze druk vindt men nu nog in de Koninklijke Bibliotheek van Brussel onder de signatuur II 44. 426 en in de Gentse universiteitsbibliotheek onder de signaturen 139 en 1338. In Nederland worden in de Leidse universiteitsbibliotheek enkele drukken bewaard en daarnaast vindt men in de Koninklijke Bibliotheek van Den Haag een druk terug onder de signatuur 1701 E 3. Het wapen en de kwartieren van de Van Ghisteles zijn eruit weggelaten, alsook het gedicht van Hendrik van den Keere's zoon.

Wat de tekst van het reisverhaal betreft, zijn deze drie uitgaven identiek. De taal vertoont dezelfde kenmerken als die in het handschrift Eg. St., 55.473. Drukker Hendrik van den Keere lijkt de syntax en de spelling wel te hebben genormaliseerd en de proloog heeft hij ingrijpend bewerkt. Verdere ingrepen van zijn hand, een toevoeging en een wijziging, zijn

---

<sup>15</sup> Zie bijlage D op pagina 49.

<sup>16</sup> Zie bijlage E op pagina 49.

<sup>17</sup> Zie bijlage F op pagina 50.

slechts kleinere ingrepen die in de editie van Gaspar (1998) op de desbetreffende plaatsen in de aantekeningen worden vermeld.

### **2.3.3 De editie van Gaspar (1998)**

Voor zijn editie gebruikte Gaspar (1998) het handschrift Eg. St. 55.473, hoewel dit onvolledig is. Voor hem was het uitgesloten dat de boekuitgaven als basis voor zijn editie zouden dienen, aangezien de tekst van deze uitgaven een aanzienlijke bewerking door de drukker onderging. De keuze viel uiteindelijk op hs. Eg. St. 55.473 omdat hs. K.B. IV, 330 veel te onnauwkeurig bleek en hs. Namen, B.U., R. Mn. B46 naar zijn mening qua taal te veel verschilde van de wellicht meer oorspronkelijke taal in het eerstgenoemde handschrift.

Aangezien, zoals reeds vermeld, in hs. Eg. St. 55.473 het laatste gedeelte van het verhaal ontbreekt, werd dit aangevuld met hs. K.B. IV, 330 en niet, zoals men zou vermoeden met hs. Namen, B.U., R. Mn. B46. Dit vereiste echter heel wat verbeteringen, aangezien volgens Gaspar (1998, p. LII) een té grote breuk met het voorgaande moest worden vermeden. Uit diezelfde overweging werd overigens niet geopteerd voor het handschrift dat in Namen wordt bewaard, aangezien de naamvalskenmerken daar reeds zijn uitgevlakt. Gaspar (1998, p. LII) vermeldt hierover: “Het proces van taalverandering, hoe natuurlijk ook, moest in zo’n situatie dan ook wijken voor de twaalf, bij lange na niet zo hinderlijke overschrijffouten op de laatste bladzijden van hs. K.B. IV, 330.” Er werd reeds opgemerkt dat in de handschriften de indeling in acht boeken ontbreekt. Deze werd echter wel in de editie opgenomen, omwille van de overzichtelijkheid.

### 3. *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele*

Het verslag van zijn reis naar de Levant heeft Mher Joos van Ghistele niet zelf te boek gesteld. Daarvoor deed hij een beroep op Ambrosius Zeebout, die zijn nota's als basis gebruikte voor zijn werk. Wellicht mede door deze twee 'ontstaanslagen' is *Tvoyage* niet eenduidig te definiëren als een reisverhaal, een reisbeschrijving, het relaas van een pelgrimstocht, of een vorm van gefictionaliseerde gebruiksliteratuur, om maar enkele van de mogelijke denkpistes betreffende het genre te noemen. In wat volgt wordt dan ook gepoogd dieper in te gaan op die aspecten die dit werk karakteriseren, die het zijn eigenheid verlenen en het maken tot het niet-eenduidige werk zoals het zich vandaag aan ons presenteert.

In eerste instantie wordt kort het klimaat geschetst waarin *Tvoyage* zijn ontstaan kende, om zo het reisverhaal binnen een ruimer maatschappelijk kader te kunnen plaatsen. Na deze situering binnen het tijdsklimaat, volgt een bespreking van de graad van fictionaliteit van deze tekst, met de focus op de zoektocht naar het land van Pape Jan. Daarbij aansluitend worden ook enkele kenmerken van *Tvoyage* vergeleken met een fictief reisverhaal uit dezelfde periode, namelijk *De reis van Jan van Mandeville*. Daarnaast wordt dieper ingegaan op het feit dat het genre-begrip in de middeleeuwen grondig verschilde van begrippen die we in onze moderne tijd hanteren. Na deze korte inleiding op het genre-onderzoek worden een aantal mogelijke genres besproken en wordt aan de hand van enkele illustraties getoond hoe deze binnen de tekst functioneren. Daarbij komen enkele belangrijke eigenschappen van de tekst, zoals het exotisme, de moralistisch-didactische inslag van het werk, de reislust en de vroomheid, maar ook het verschil tussen boekenwijsheid en persoonlijke beleving aan bod. Aan de hand hiervan bereikt men ondermeer een uitgebreid overzicht van het concept 'reizen' zoals dat in de middeleeuwen bestond, maar wordt eveneens duidelijk dat dit werk zich niet alleen wil inschrijven in de middeleeuwse traditie, maar ook reeds elementen incorporeert die men later in het humanisme zal terugvinden. Het werk wordt aldus op verschillende wijzen dualistisch, of zelfs pluralistisch opgevat. Het kent niet enkel twee redacties, die van Van Ghistele en die van Zeebout, maar het bevindt zich ook op het raakvlak tussen twee grote periodes in onze westerse geschiedenis, om ten slotte nog een hoeveelheid kenmerken van verschillende genres in zich te verenigen.

### 3.1 Het tijdsclimaat waarin *Tvoyage* zich afspeelt

Om te kunnen inschatten in hoeverre *Tvoyage* een product van zijn tijd was en om te kunnen besluiten of het werk zich al dan niet inschreef in een bestaande traditie, worden in dit gedeelte enkele aspecten van de laatmiddeleeuwse samenleving aangegeven. De late middeleeuwen<sup>18</sup> en de vroege renaissance kenmerkten zich, zoals Stagl opmerkt door een verhoogde mobiliteit:

Seit dem Hochmittelalter wurde in Europa die Mobilität gegenüber der Stabilität aufgewertet. Damit hat man auch die zuvor als sündhaft betrachtete theoretische Neugierde (curiositas) positiver gesehen; Neues erfährt man ja vor allem durch Ortsveränderungen. Der damit legitimierte Empirismus und Aktivismus ermöglichten das "Zeitalter der Entdeckungen" (Stagl 1992, p. 141).

'Curiositas' zal, zoals ook nog zal blijken uit de bespreking van de literatuur voor en over pelgrims, een belangrijk motief zijn voor Mher Joos om zijn tocht verder te zetten. Hieruit blijkt dat *Tvoyage* reeds kenmerken van een nakende renaissance in zich draagt.

Denecke behandelt op zijn beurt de voorbereiding die aan een dergelijke onderneming voorafging en benadrukt het belang van de steden als haltes op de reisroute. Bij de voorbereiding van de reis wijst hij op contacten met eerdere reizigers, maar ook op het belang van zogeheten 'routeboeken'. Naast de opkomst van de steden, kent men een toenemende verbinding tussen de steden onderling. Het wegennet wordt in die periode beter uitgebouwd, waardoor de mobiliteit eveneens toenam. Het reizen op zich bleef echter nog steeds een hachelijke onderneming door de vele gevaren die de reiziger op zijn weg wachtten. Ter bescherming, en ook om de kosten te drukken, reisde men vaak in groepsverband. Ook in dit aspect lijkt *Tvoyage* niet af te wijken van de gangbare praktijk.<sup>19</sup>

Het zal dus niet zozeer de reis op zich zijn die de verwondering van de huidige lezer en onderzoeker zal opwekken, maar de inhoud en de specifieke aard van het reisverslag. Hierin komen namelijk heel wat opmerkingen over het landschap, de zeden en gewoonten van de plaatselijke bevolking, hun bestuurlijke organisatie en religie voor. Denecke (1992, p. 244) vindt dergelijke opmerkingen eerder typerend voor reisberichten uit de zestiende en zeventiende eeuw. Uit wat volgt zal dan ook blijken dat het reisverslag van Mher Joos van Ghistele opvallend renaissancistisch aandoet op het vlak van de inhoud. Diezelfde inhoud zorgt er eveneens voor dat *Tvoyage* zich niet eenduidig inschrijft binnen één welbepaalde

---

<sup>18</sup> Late middeleeuwen: begrip gehanteerd in de zin van Bejczy (2001) als de periode tussen circa 1350 en circa 1500.

<sup>19</sup> Voor de opmerkingen van Denecke over de praktijk van het reizen in de middeleeuwen, zie Denecke (1992, p. 238-239, p. 247 en p. 249).



genretraditie, maar kenmerken van zowel typisch middeleeuwse alsook eerder vroegmoderne genres in zich draagt.

### **3.2 *Tvoyage*: een reis tussen feit en fictie**

Om nu dieper in te gaan op de inhoud van *Tvoyage*, wordt in de eerste plaats een belangrijke discussie binnen de literatuurwetenschap aangehaald, namelijk de grens tussen feit en fictie. Deze discussie wordt toegespitst op een bepaald gedeelte van dit reisverslag, namelijk het gedeelte van de reis waarin Joos van Ghistele op zoek gaat naar het land van Pape Jan. Vervolgens wordt, om een duidelijk onderscheid te kunnen maken met een volledig fictief reisverhaal, een vergelijking met het verhaal over de reis van Jan van Mandeville opgezet.

#### **3.2.1 Feit versus fictie: het land van Pape Jan**

De discussie of *Tvoyage* reeds een voorbeeld van fictie kan worden genoemd, lijkt overbodig aangezien Zeebout stelt dat de reisnotities van Van Ghistele aan de basis liggen van zijn werk en er aldus een autobiografische component wordt geïncorporeerd. Van Ghistele blijkt uit historische evidentie inderdaad een reis naar het Heilige Land te hebben ondernomen. In de burgerlijke rekeningen wordt vermeld dat de stad Hulst bij zijn terugkeer een feestmaal organiseerde, wat meteen ook het bewijs levert voor het feit dat hij wel degelijk op reis is geweest.<sup>20</sup> Een nog duidelijkere evidentie voor zijn reis vormt de getuigenis van Paulus Walther von Guglingsheim, die stelt dat hij een gedeelte van zijn reis samen met Van Ghistele en zijn gezellen heeft afgelegd.<sup>21</sup> Volgend citaat van Lerner (1988, p. 12) blijkt echter op dit werk van toepassing: “Literature is fiction, history is fact: everyone knows that, but what everyone knows is not necessarily unproblematic”. Het problematische karakter van de reisliteratuur wordt uitstekend beschreven door Peter Wunderli die stelt dat men zich ervoor moet hoeden om te veel informatie te beschouwen als een beschrijving van de werkelijkheid en van waar gebeurde feiten. Hij schrijft:

Auch hier mischt sich objektiv Überprüfbares mit Phantastischem in von Fall zu Fall unterschiedlichen Anteilen; kaum einmal ist jedoch nur die eine der beiden scheinbar konträren Komponenten vertreten. Die Reise steht somit in der betrachteten Epoche, d.h. bis und mit dem 16. Jahrhundert (und z.T. auch noch darüber hinaus), in einem Spannungsverhältnis zwischen Realität und Mythos, ja es baut sich in aller Regel eine Art Dialektik zwischen den beiden Polen auf, die dann in den Reiseberichten zu einer

---

<sup>20</sup> Zie Becczy 1994, p. 86.

<sup>21</sup> Zie Becczy 1994, p. 89.

jeweils unterschiedlichen Synthese führt. Gerade diese Verwurzelung in zwei an sich unvereinbaren Welten macht den Reiz der vorneuzeitlichen Reisthematik aus (Wunderli 1993, p.1).

De opinie van Reichert komt hiermee grotendeels overeen, zij het dan dat hij ook een verklaring aandraagt voor de reden waarom zoveel feitelijke informatie in de reisliteratuur met fictieve elementen wordt doorspekt:

Doch oft genug glätteten die Berichterstatter weg, was sie irritierte, füllten sie ihre Unkenntnis mit Angelesenem aus oder erfanden, was sie so nie erlebt hatten. Seit der Antike stehen Reisende im Rufe zu lügen. Ganze Berichte haben sich als Fiktionen erwiesen, und auch glaubwürdige Autoren ließen Übertreibungen und Angebereien in ihre Erzählungen einfließen. "Kein Reisender hat immer und überall die Wahrheit gesagt; keine Reise hat so stattgefunden, wie sie sich liest." Die Aussagen eines Heimkehrers zu verifizieren war und ist ein Problem (Reichert 2001, p. 18).

De reisliteratuur vormt volgens Reichert aldus een dankbaar onderwerp voor de historische kritiek, die onderzoek kan voeren naar de fictionaliteit van het verhaal, maar ook naar de achtergrond van waaruit het verhaal is ontsproten. Voorts stelt hij dat de meeste reisverhalen pas tot stand zijn gekomen wanneer de reis al voorbij was, om zo de gebeurtenissen te verwerken, de inzichten die men tijdens de reis verkreeg te benutten of de herinnering aan de reis levendig te houden. Hij vermeldt dat hiervoor vaak een schrijver werd aangesteld, die de lotgevallen van de reiziger te boek stelde. Daarbij merkt hij ook op dat de reiziger eveneens dingen kon vertellen die hij niet zelf had meegemaakt, maar wist 'van horen zeggen'. Op die manier ontstaat een vorm van wat Zumthor *dubbele oraliteit* noemt: iets wat men kent 'van horen zeggen' wordt opnieuw mondeling doorgegeven. Het wekt, zijns inziens, dan ook allerminst verwondering dat dergelijke berichten, wanneer zij hun neerslag vinden in de reisliteratuur, vaak bijdragen aan het fictieve karakter ervan. Reichert haalt ook aan dat het aandeel van de auteur binnen het werk vaak niet te onderschatten is. Hij kan bepaalde passages aanvullen of net weglaten, al naargelang zijn eigen voorkeuren.<sup>22</sup> Bejczy vermeldt bijvoorbeeld over Zeebouts werkwijze:

[Hij] maakte niet alleen gebruik van wat hij van Joos en zijn mannen te horen kreeg, maar ook van andere, schriftelijke bronnen, in het reisverhaal veelal met name genoemd, zodat in *Tvoyage* soms zelfs mededelingen worden gedaan over gebeurtenissen die pas plaatsvonden nadat Joos was teruggekeerd. Bovendien heeft Zeebout het reisverhaal niet alleen van een voorbericht voorzien, maar gaat aan het eigenlijke reisverhaal ook een hoofdstuk van zijn hand vooraf waarin hij praktische wenken geeft voor hen die ook naar de Oriënt willen reizen (Bejczy 1993, p. 147).

Op deze manier stuurt hij dan ook mee de receptie van zijn werk (zie infra).

Wat *Tvoyage* betreft, staat het feit dat Joos van Ghistele wel degelijk op reis is geweest, buiten kijf; zijn bestemming, daarover bestaat echter meer onduidelijkheid. Bejczy (1993, p. 149) vermeldt dat Joos beslist het Heilige Land, en hoogstwaarschijnlijk ook

---

<sup>22</sup> Voor bovenstaande vermeldingen van Reichert over de reisliteratuur, zie Reichert 2001, p. 18.

Egypte, heeft bezocht, maar stelt vast dat over zijn verdere tochten weinig met absolute zekerheid te zeggen is. Zoals het werk zich aan de hedendaagse lezer presenteert, lijkt het er dus op dat de historische realiteit wellicht gefictionaliseerd werd, zoals uit onderstaande bespreking zal blijken. Het is onder andere door deze mogelijke fictionalisering dat de traditionele genredistincties moeilijker toepasbaar zijn op dit werk (zie infra).

Het gedeelte van *Tvoyage* waarin Van Ghistele op zoek gaat naar het land van Pape Jan, wordt er het vaakst van verdacht puur fictioneel te zijn.<sup>23</sup> Joos van Ghistele bereikt met succes het Heilige Land, maar het tweede doel van zijn reis, namelijk het land van Pape Jan<sup>24</sup> – het huidige Ethiopië – bereiken, heeft hij niet kunnen volbrengen. Aanleiding voor zijn zoektocht blijkt, zoals hij zelf aangeeft “een boucxkin”.<sup>25</sup> Verdere informatie over de aard van dit werk wordt niet gegeven. Gaspar (1998, p. 48) identificeert dit werk als de *Historia Trium Regum* van de veertiende-eeuwse Duitse karmeliet Jan van Hildesheim. Daarin meende Van Ghistele, althans volgens Zeebout, te hebben gelezen dat alle Christenen uit de Lage Landen die dat land bezoeken en daarbij juwelen bij zich hebben die in contact zijn gekomen met de lichamen van de Drie Koningen – en waarvan brieven en authentieke zegels getuigen – hartelijk zouden worden verwelkomd. Dit is echter niet wat men leest in Middelnederlandse versies van de *Historia Trium Regum*. Daarin stond namelijk dat Indiase pelgrims graag juwelen aankochten die in contact waren geweest met de Drie Koningen in Keulen en dat pelgrims en kooplieden “uit dit land” daar voordeel uit probeerden te halen, door juwelen mee te nemen waarvan men loog dat ze uit Keulen kwamen. Het waren ook diezelfde Indiërs die alle nieuws over de Drie Koningen in verzegelde brieven naar Pape Jan opstuurden. Ondanks dit misverstand wordt in *Tvoyage* beschreven hoe Joos van Ghistele de toestemming kreeg van de deken van de kathedraal om enkele juwelen met de lichamen van de Drie Koningen in contact te brengen.

Aldus vertrokken Van Ghistele en zijn gezellen naar het Heilige Land. In het zesendertigste kapittel van het tweede boek kan men lezen hoe de reisgezellen besluiten naar huis terug te keren, terwijl Joos en zijn kapelaan het tweede reisdoel, het land van Pape Jan, zullen proberen te bereiken. In eerste instantie reizen ze naar Alexandrië en Caïro, om zo via de Rode Zee in Aden aan te komen, waar de Emir hen echter de voortgang belet. Onverrichter

---

<sup>23</sup> Het gedeelte over het land van Pape Jan is – tenzij expliciet anders vermeld – gebaseerd op Bejczy 1994, p. 87-90.

<sup>24</sup> Het verhaal rond Pape Jan heeft in West-Europa mytisch-legendarische proporties aangenomen. Sommigen, zoals Henning, situeren zijn historische persoon in Azië, anderen, zoals Marinescu, beweren dat hij in Ethiopië dient te worden gelokaliseerd. Een laatste groep onderzoekers tenslotte, stelt dat er geen historische figuur aan de basis ligt voor deze legende. Voor meer informatie, zie Nowell 1953.

<sup>25</sup> Zie Gaspar 1998, p. 48.

zake keren ze terug naar Egypte, vanwaar ze via Tripoli en Cyprus rond het Arabisch schiereiland zullen trekken. Van Ghistele trok helemaal door Syrië en Perzië, om vervolgens alsnog in Tabriz zijn plan te moeten opbergen, aangezien hij volledig uitgeput was. Er bereikten hem in de stad eveneens berichten over gevaren, alsook over een mysterieuze ziekte die hem zou wachten indien hij zou verdergaan. Om al deze redenen besloot hij dan maar terug te keren. Wat opmerkelijk is, is dat hij hierbij niet voor de kortste weg koos, maar via Kreta, Constantinopel en Griekenland voer, om vervolgens nog Tunis aan te doen, vooraleer naar Genua terug te keren. Vandaar reisde hij dan over land naar Venetië, om tenslotte de laatste etappe naar Vlaanderen aan te vatten.

Bejczy (1994, p. 89) meent een mogelijke verklaring te kunnen geven voor deze ruime omweg. Wanneer men de reizen van Van Ghistele op een kaart uittekent<sup>26</sup>, bekomt men ruwweg de figuur van een kruis, met het Heilige Land in het centrum. Het is dit soort kruis dat aan de basis lag voor de zogenaamde T-O wereldkaarten uit de middeleeuwse christelijke cartografie. Bejczy (1993, p. 149) oppert dat het streven om een dergelijke figuur op kaart neer te zetten het ruimtelijke model kon zijn geweest voor Joos' vele omzwervingen en dat de zoektocht naar het land van Pape Jan dan als Leitmotiv fungeerde. Hierbij dient echter te worden opgemerkt dat dit evengoed enkel het opzet zou kunnen zijn geweest van Ambrosius Zeebout wanneer hij de reisnota's van Van Ghistele omwerkte. Er kan dus geopperd worden dat het tweede gedeelte van de reis gefictionaliseerd werd om zo beter aan een bestaand, middeleeuws, model te kunnen voldoen.

### 3.2.2 Een vergelijking met *De reis van Jan van Mandeville* (1462)<sup>27</sup>

In de afbakening van het fictieve karakter van dit werk, kan men teruggrijpen naar een ander bekend reisverhaal, waarvan het fictieve karakter algemeen wordt aangenomen, namelijk het verhaal van de reis van Jan van Mandeville uit 1462. Wanneer men beide werken met elkaar vergelijkt, stoot men op heel wat overeenkomsten, hoewel net de verschillen het meest doorslaggevend zullen blijken.

Zoals de titel van Bejczy's artikel *Between Mandeville and Columbus* aangeeft, situeert *Tvoyage* zich tussen het ontstaan van het reisverhaal van Van Mandeville en de reis van Christoffer Columbus. Uit zijn werk blijkt dat deze bewering niet enkel op het temporele,

---

<sup>26</sup> Een kopie van de kaart waarop Gaspar in zijn editie van 1998 de verschillende etappes aanduidde die Van Ghistele afgelegd had, is opgenomen in bijlage G op pagina 51.

<sup>27</sup> Aan de basis van deze vergelijking ligt het handschrift 131 B 14, uit de Koninklijke Bibliotheek van 's Gravenhage zoals dat terug te vinden is op de CD-ROM van het Middelnederlandsch Woordenboek.

maar ook op het inhoudelijke vlak geldt.<sup>28</sup> In zijn artikel *Boekenwijsheid en persoonlijke beleving in een laat-middeleeuws reisverhaal. Jan van Mandeville overtroffen: Tvoyage van Joos van Ghistele*, beweert Bejczy het volgende:

*Tvoyage* van Joos van Ghistele (circa 1490) is het uitgebreidste reisverhaal dat in het Middelnederlands is overgeleverd. Toch is het veel minder bekend dan het reisverhaal van Jan van Mandeville (tweede helft veertiende eeuw). Qua opzet vertonen beide werken een opmerkelijke parallel. Niettemin lijkt *Tvoyage* Mandeville te overtreffen. Het werk is aanmerkelijk kritischer dan Mandevilles reisverhaal, maar daardoor zeker niet minder levendig. De reis van Jan van Mandeville, daterend uit de tweede helft van de veertiende eeuw, was in de late middeleeuwen buitengewoon geliefde lectuur, ook in de Lage Landen. Van dit werk bestaan meer handschriften dan van enig ander middeleeuws reisverhaal, en voor de vorming van het beeld dat men aan de vooravond van de grote ontdekkingsreizen van de aarde had, is het zeer bepalend geweest. Veel minder bekend is *Tvoyage* van Joos van Ghistele. De reis die daarin beschreven wordt, duurde van 1481 tot 1485; het verslag ervan is samengesteld omstreeks 1490, enkele jaren voor Columbus' eerste reis naar Amerika en bijna anderhalve eeuw nadat het populaire werk van Mandeville was verschenen. Met het werk van Jan van Mandeville vertoont het *Tvoyage* een opmerkelijke verwantschap. Toch bestaan er ook duidelijke verschillen – verschillen die de gevolgtrekking lijken te rechtvaardigen, dat van Mandeville door Joos van Ghistele is overtroffen (Bejczy 1993, p. 146).

Hoewel enkele kenmerken van beide werken vrij gelijkaardig zijn, spreekt Bejczy het subjectieve waardeoordeel uit als zou *Tvoyage* het werk van Jan van Mandeville overtroffen hebben. Hij staft zijn beweringen met een vergelijking van enkele van de meest opvallende gelijkenissen en vooral, enkele opvallende verschilpunten.<sup>29</sup>

In eerste instantie stelt hij dat *Tvoyage*, net als het werk van Jan van Mandeville, streefde naar volledigheid. Daarvoor zouden in het eerstgenoemde werk zelfs plaatsen beschreven zijn die nooit door Van Ghistele zijn bezocht, maar die bekend waren uit rapporteringen van andere reizigers. Zo schrijft ook Richard:

Ce souci, précisément, d'être complets en faisant connaître des informations qu'ils se sont procurées sur des pays qu'ils n'ont pas vus de leurs propres yeux, amène les auteurs à compléter leur récit par des témoignages recueillis auprès d'autres voyageurs ou de personnes bien informées. Peut-être là faudrait-il évoquer le souci des hommes du moyen-âge de s'appuyer sur une *auctoritas*. Mais il nous semble plutôt que ces voyageurs sont conscients d'apporter des informations qui sont à la limite de l'in vraisemblance et qu'il est normal de leur part de fournir une caution de la véracité de leurs dites... (Richard 1981, p. 41-42).

In hun streven naar volledigheid ontstond de nood om bronnen te gebruiken, om aldus het beweerde te kunnen legitimeren. In *Tvoyage* wordt echter toegegeven dat men niet in het oorspronkelijke opzet, namelijk een bezoek aan het land van Pape Jan, is geslaagd, maar er worden wel getuigenissen over deze regio opgenomen. Het verschilpunt met het werk van Van Mandeville is dat Van Mandeville pretendeerde alle vernoemde plaatsen ook daadwerkelijk te hebben bezocht. Dit maakt het relaas van zijn reis dan ook een populair

---

<sup>28</sup> Zie Becczy 1994, p. 85.

<sup>29</sup> De volgende vergelijking tussen *De reis van Jan van Mandeville* en *Tvoyage* is dan ook – tenzij expliciet anders vermeld – gebaseerd op Bejczy 1994, p. 85-93.

geografisch referentiewerk, wat, volgens Bejczy, misschien ook opgaat voor *Tvoyage*. Een zekere *imitatio* van Mandeville's werk door Zeebout is dus niet uitgesloten. Dit erkent ook Gaspar in zijn bespreking van de bronnen voor *Tvoyage*. Hij neemt aan dat het reisverhaal van Jan van Mandeville:

[...] tenminste elf, mogelijk zelfs meer dan twintig maal aan Zeebout gegevens verstrekt, gegevens van velerlei aard [...]. Het ene verhaal al wonderlijker dan het andere, óók blijkbaar naar de mening van Zeebout, die althans op enige plaatsen zijn reserve te dien aanzien te kennen geeft (Gaspar 1998, p. XXV).

Zeebout heeft het moeilijk om de tekst van Van Mandeville te attesteren, bijvoorbeeld wanneer het gaat over het bestaan van monsters in de verste uithoeken van de wereld. Toch meent Harrigan dat het de nieuwsgierige reiziger niet vreemd is vooral op zoek te gaan naar datgene wat hem onbekend, vreemd of 'merveilleux' is:

While the quest of the *curieux* was for learning, it was also inherent in the nature of this search that it would tend towards what was exceptional, rare or even hidden. Clearly, a travel narrative which was either written by or intended for *curieux* would place significant importance on phenomena which were considered unusual or of aesthetic value, among them the *merveilles* which Furetière defines as: [Une] chose rare, extraordinaire, surprenante, qu'on ne peut gueres voir ni comprendre. Toutes les oeuvres de Dieu & de la nature sont des *merveilles* inconcevables. [...] (Harrigan 2008, p. 58-59).

Bejczy vermeldt dat *Tvoyage* gedeeltelijk deze tendens volgt, maar dat in dit werk dergelijke fantastische verhalen ontbreken, net omdat Joos geen monsters heeft gezien – hoewel hij dat wel verwachtte –. Hij bevroeg zelfs andere reizigers over het bestaan van dergelijke fantastische wezens, op zoek naar bevestiging voor zijn publiek in Vlaanderen. Opvallend is dat zijn zoektocht naar mogelijke monsters begint in Aden, het meest zuidelijke punt van zijn reis, en wordt hernomen in Tabriz, het meest oostelijke punt; dus op de ogenblikken waarop hij zich het verst van huis bevindt. Het is ook in Tabriz dat Joos bij kooplieden uit de stad zelf informeert, maar zij beweren geen monsterlijke figuren in hun contreien te hebben opgemerkt. Toch blijft *Tvoyage* het bestaan van zulke wezens volhouden, omdat er in de bijbel melding van wordt gemaakt. Het is dus Van Ghistele zelf, of zijn auteur, die in de schaarse bevestigingen van het bestaan van monsters de hand zal hebben gehad. Het westerse denkbeeld over het Oosten wordt op deze manier, althans gedeeltelijk, bevestigd. Zoals Richard (1981, p.72 en p. 77) vermeldt, is Joos niet de enige die zocht maar niet vond. Terwijl men dergelijke onwaarschijnlijke informatie, die wellicht haar oorsprong kent in de orale traditie, eerst nog probeerde te kaderen binnen de traditie rond Pape Jan, zal later, door het symptomatisch ontbreken van attestaties, het monsterlijk-fabelachtige dan ook gaandeweg uit de reisliteratuur die waarheidsaanspraken maakt verdwijnen.

### 3.3 Genre- onderzoek

#### 3.3.1 Inleiding

Uit de omwerking van de reisnotities van Mher Joos van Ghistele door Ambrosius Zeebout is een werk met een geheel eigen karakter ontstaan, dat de traditionele distincties tussen feit en fictie in vraag stelt, waardoor dit werk niet eenvoudig binnen een bepaalde genretraditie te duiden valt. Het hedendaagse onderzoek naar literaire genres erkent de complexiteit van de categorisering. Zoals Wesseling in haar artikel *Genre* stelt:

De complexiteit en veranderlijkheid van het verschijnsel literatuur maakt het ontwerpen van genre-categorieën tot een hachelijke onderneming. Dit project is zelfs tot mislukken gedoemd wanneer we genre opvatten als klassen in de logische zin des woords. Voor zo'n logische categorie gelden de volgende voorwaarden:

- a. alle leden van een klasse bezitten alle voor die klasse kenmerkende eigenschappen;
- b. de leden van een klasse delen geen eigenschappen met leden van een andere klasse.

Wanneer we klassen gebruiken om verschijnselen te categoriseren dan behoort de vraag of verschijnsel  $x$  in klasse  $a$  thuishoort met een ondubbelzinnig 'ja' of 'nee' beantwoord te kunnen worden. Verder moet het onmogelijk zijn dat een verschijnsel uit klasse  $a$  ook in klasse  $b$  ondergebracht kan worden. Klassen zijn elkaar uitsluitende categorieën. De classificaties van de genre-leer blijken niet of nauwelijks aan deze voorwaarden te voldoen (Wessling 1991, p. 58).

In plaats van een dergelijke onderverdeling in duidelijk afgebakende klassen, blijkt dat er nood is aan een meer 'vlottend' model, dat overlappingen tussen klassen mogelijk maakt. Een dergelijk model kan men vinden in de polysysteemtheorie<sup>30</sup>. Hoewel dit analysemodel vrij recent is – vanaf ongeveer 1970 kwam het model in zwang –, lijkt het beter toepasbaar op oudere literatuur, aangezien zij de literatuur tracht te beschrijven vanuit semiotische schema's, op grond van algemene wetmatigheden in communicatiesystemen. Zoals het *Lexicon van literaire termen* het definieert:

Volgens de polysysteemtheorie is de literatuur een complex geheel van systemen (literaturen zowel als literatuuropvattingen), die elkaar beïnvloeden en die steeds in nieuwe, wisselende relaties staan, in functie van de waardeschalen (normen) en modellen die in de gegeven omstandigheden domineren (Van Gorp e.a. 1998, p. 344).

Verder kan met behulp van dit model de historische receptie van genres mee in rekening worden genomen, aangezien:

Deze theorie [...] ook het principe van de historische receptie tot de uiterste consequentie [voert]: alle literatuur, literaturopvattingen en literaire praktijken zijn historisch bepaald, of ze nu behoren tot de dominerende, dan wel tot de gedomineerde systemen. Het begrip systeem is overigens een open, historisch te interpreteren concept; het wijst op het principe van een geordendheid van de literaturopvattingen binnen een collectiviteit, zodat we systemen en subsystemen kunnen

---

<sup>30</sup> Voor informatie over de polysysteemtheorie, zie Even-Zohar 1990, p. 9-26.

onderscheiden; de subsystemen [...] delen bepaalde normen en modellen met ruimere gehelen (Van Gorp e.a. 1998, p. 344).

In een onderzoek naar de geheel eigen aard van *Tvoyage* zullen dan ook verschillende genres, elk met hun distinctieve kenmerken, onder de loep worden genomen. Hierbij wordt zowel een meer algemene verdeling tussen epiek en didactiek, alsook een nauwkeurigere verdeling in ‘subsystemen’, genres, beschouwd, om aldus te kunnen besluiten of dit werk zich in een bepaalde traditie wenst in te schrijven, of net geheel vernieuwend voor de dag wil komen. Hiermee wordt aldus recht gedaan aan de opmerking van onder andere Wesseling (1991, p. 59), die stelt dat genre-classificaties niet lijken te berusten op universeel geldige, eens en voor altijd vastgelegde tekstkenmerken, maar dat het historisch variabele categorieën zijn. Ze pleit er niet voor om dergelijke indelingen van literatuur in categorieën af te schaffen, maar om ze integendeel zinvol aan te wenden als generaliserende begrippen, omdat ‘individueum est ineffabile’, het puur individuele onzegbaar is. Ze stelt dan ook:

Het streven om literatuur onder te verdelen in tekstsoorten is zinvol en legitiem, zo lang we dergelijke classificaties maar niet opvatten als scherp afgebakende verzamelingen die gedefinieerd worden door universeel geldige tekstfragmenten. Een *type* is gebaseerd op een aantal exemplarische voorbeelden van een verzameling verschijnselen waarmee individuele leden van die verzameling in meerdere of mindere mate overeenstemmen. [...] Tevens maakt de opvatting van literaire genres als teksttypen het mogelijk dat individuele teksten bij meerdere typen tegelijkertijd ingedeeld kunnen worden. We kunnen ons typen het beste voorstellen als bewegende, overlappende cirkels met vage contouren. Het zijn concepten met rafelige randen (Wesseling 1991, p. 59-60).

Het is dan ook precies op deze manier dat verschillende genres aan bod zullen komen, als typen waartoe *Tvoyage*, in meerdere of mindere mate als prototypisch voorbeeld, zou kunnen horen. In wat volgt zullen de verschillende kenmerken van de genres worden besproken, alsook enkele exemplarische voorbeelden voor dat genre, waarna zal worden getoetst in welke mate *Tvoyage* zich in dat genre wenst in te schrijven. Een dergelijke aanpak zal er dan ook noodzakelijkerwijs toe leiden dat enkele kenmerken van *Tvoyage* meer uitvoerig zullen kunnen worden besproken en – waar mogelijk – eveneens kunnen worden vergeleken met andere literatuur uit deze periode. Mede door deze aanpak verkrijgt men een overzicht van de veelzijdigheid aan ‘reisliteratuur’ die bestond in de late middeleeuwen.



### 3.3.2 De verschillende genres en hun toepassing op de tekst

In de late middeleeuwen was men verbazend mobiel. Wellicht de bekendste vormen van reizen uit deze periode zijn de kruisvaarten en de pelgrimstochten. Daarnaast trok men op handelsmissie, was er een grote mobiliteit van studenten en maakten kunstenaars, ter vervollediging van hun opleiding, vaak een reis naar Italië. Kenmerkend voor de nieuwe tijd en uitermate tot de verbeelding sprekend, zijn de ontdekkingsreizen van figuren als Christoffer Columbus, Vasco da Gama en Marco Polo. Daarnaast mag echter uit historische bronnen blijken dat de mens in de late middeleeuwen meer mobiel was dan men eerst vermoedde en dat er heel wat afgereisd werd binnen West-Europa, maar ook (ver) daarbuiten. Vaak stelde men dan ook zijn ervaringen te boek in reisbeschrijvingen, reisnotities (al dan niet in dagboekvorm) en reisverhalen, om daarmee andere reizigers ter wille te zijn.

Om een goed overzicht te krijgen van de verschillende genres waarin het ‘reizen’ aan bod kan komen, wordt hier dan ook een overzicht geboden van de verschillende types reisliteratuur, gaande van de heel algemene classificatie tussen epiek en didactiek, tot een meer nauwkeurige bepaling tussen bijvoorbeeld reisverhaal en reisbeschrijving.

#### Epiek

In eerste instantie wordt reeds sedert de Klassieke Oudheid een onderverdeling gemaakt tussen enkele basisgenres binnen de literatuur, namelijk tussen de epiek, de lyriek en de dramatiek. Deze twee laatstgenoemde genres vallen echter niet binnen het bestek van dit onderzoek. Volgens het *Lexicon van literaire termen* omvat de epiek een aantal subgenres als het epos, de roman, de novelle, de legende, de sage en het sprookje.<sup>31</sup> Verder stelt men er dat:

Het adjectief episch [...] meer specifiek [wijst] op verhalen in versvorm die handelen over de moedige daden van ridders en helden. Zij zijn meestal gekenmerkt door een zekere grootsheid van visie en een verheven, breedvoerige stijl (genus sublime). Epische literatuur heeft vaak een nationale betekenis; niet zelden verheerlijkt zij de geschiedenis van een heel volk. Na de achttiende eeuw werd de versepiek zeldzamer omdat de roman het epos als dominerende verhaalvorm ging vervangen. [...] In de moderne kritiek wordt de kwalificatie episch vaak gehanteerd om literaire werken aan te duiden met een sterk verhalende inslag, en dit ter onderscheiding van experimentele, ‘vormbewuste’ teksten (Van Gorp e.a. 1998, p. 140).

*Tvoyage* is in geen geval in versvorm opgesteld, maar in proza. Toch vertoont het werk in zekere mate kenmerken van een breedvoerige stijl, vooral in de gedetailleerde beschrijvingen van de oorden die Mher Joos en zijn gezelschap hebben bezocht. Het is opmerkelijk dat een

---

<sup>31</sup> Van Gorp e.a. 1998, p. 140.

dergelijk verhaal in de volkstaal werd geschreven, in plaats van in het Latijn. Dit zal implicaties hebben op het geïntendeerde publiek en de receptie van dit werk (zie infra). De voorstelling van de moderne kritiek, waarbij de epiek gepresenteerd wordt als een verzameling van literaire werken met een verhalende inslag, lijkt dan weer beter toepasbaar. Hierbij dient men er echter steeds op bedacht te zijn dat men het ‘verhalende’ niet los van zijn context mag zien, een context waarin het contemporaine publiek het verhaal ook als moraliserend of didactisch kon hebben beschouwd.

### Didactiek

Volgens de definitie van de didactische literatuur die het *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek* geeft, lijkt een didactische component in dit werk niet uit te sluiten. Men karakteriseert de didactiek als een:

Verzamelnaam voor literatuur met een opvoedende of belerende functie. In de terminologie van Abrams gaat het om een soort teksten die behoren tot de pragmatische literatuur en wel die teksten die een literaire vormgeving gebruiken voor een didactische inhoud. [...] In cultuurperiodes waarin wetenschap en literatuur een minder duidelijke scheiding kenden, werd kennis vaak in dichtvorm gepresenteerd. [...] Vaak is het onderscheid met godsdienstige of maatschappelijk gerichte ‘pragmatische’ teksten niet goed aan te geven omdat veel middeleeuwse teksten zijn ingezet in het beschavingsoffensief. Het onderscheid tussen didactische literatuur en artes-literatuur is eveneens bijzonder vaag. [...] De didactische literatuur kent een aantal subgenres die in de verschillende literair-historische perioden een zekere voorkeur hebben genoten. Daarbij valt te denken aan de doctrinael, de moraliteit, de fabel-1 en het mirakelspel in de Middeleeuwen en aan het leerdicht en het emblema in de 16e en 17e eeuw (Van Bork, e.a., 2002, lemma ‘didactische literatuur’).

Het lijkt er dus sterk op dat *Tvoyage* – hoewel niet in dichtvorm opgesteld – vanuit deze invalshoek als didactisch, en eventueel zelfs moraliserend, mag worden beschouwd. De instructieve bedoeling van Zeebout verneemt men reeds in het voorwoord, waar hij schrijft: “[...] oec ter instructie vanden ghonen die in toecommenden tijden inde voorseyde landen zullen willen reysen ende voyagieren[...]” (Gaspar 1998, p. 1). De vraag rijst hier echter of deze didactische inslag, die zich vooral in het eerste boek van het werk, van de hand van Ambrosius Zeebout, duidelijk manifesteert, ook reeds het opzet van Mher Joos van Ghistele was. Desalniettemin kan men besluiten dat Zeebout het werk in een instructieve traditie wenste in te schrijven, zoals ook vele reisverhalen dat vóór hem hadden gedaan. Uit volgend citaat blijkt overigens dat het instructieve karakter van reisliteratuur het diverterende aspect niet noodzakelijk in de weg hoeft te staan:

Born from and in turn nourishing the image of the East and of its inhabitants, travel narratives were much more than simple geographical descriptions. As well as instructing, they were also intended to divert, to entertain, through accounts of dramatic situations encountered by the voyager. From these

narratives emerged a picture of the East which had to meet the twin requirements of faithful transcription and the interest of a readership (Harrigan 2008, p. 11-12).

Daarnaast kan men ook nog de visie van Baudelot de Dairval<sup>32</sup> aanhalen, die stelt dat *étude* een vorm van *divertissement* is. Dit is het Horatiaanse concept van het *utile dulce*, waarbij het nuttige aan het aangename wordt gekoppeld.

### Moraliserende literatuur

Na het werk op zijn didactische component te hebben nagegaan, kan vervolgens ook de moraliteit worden beschouwd. Petty Bange stelt in haar *Moraliteyt saelt wesen. Het laatmiddeleeuwse moralistisch discours in de Nederlanden* vast dat er vooral vanaf de veertiende eeuw sprake is van een stroomversnelling in de opkomst van de moralistische literatuur. Zo schrijft ze: “Er verschijnen dan steeds meer teksten in het Middelnederlands, Middelenegels en de andere middeleeuwse versies van de moderne West- Europese talen, waarvan de auteurs hun lezers *mores* willen leren” (Bange 2007, p. 9).

Bij de opkomst van de boekdrukkunst ontstaat een ruimere afzetmarkt voor dergelijke moralistische werken, een tendens waar de vroegste gedrukte werken dan ook op inspelen. Bange vermeldt hierover:

De eerste gedrukte boeken in het Middelnederlands zijn vrome en/of religieus/didactische en moralistische werken, waar kennelijk een markt voor is. Dat de drukkers brood zien in het opleggen van dit soort werken spreekt letterlijk boekdelen. Ofschoon uiteraard een beperkte groep lezers werd bereikt [...] kunnen we toch wel serieus spreken van een schaalvergroting: gedragsbeïnvloeding, *mores* leren, geschiedt niet alleen meer vanaf de kansel in preken, [...] maar ook door middel van grotere of kleinere traktaten en leerdichten in de volkstaal, die mensen oproepen hier te leven als goede christenen vanwege hun zieleheil in het hiernamaals (Bange 2007, p. 27).

Wat de reisliteratuur betreft, dient te worden nagegaan of moralisering een van de doelen van het te boek stellen van het reisverslag zou kunnen zijn.

Hierbij dient tenslotte nog te worden opgemerkt dat Petty Bange het begrip ‘moraliteit’ grotendeels in een christelijke context situeert. Vanuit een christelijk waardepatroon worden moralisering in de literatuur opgenomen:

Meer in het oog springend is de vanzelfsprekendheid waarmee de schrijvers hun publiek de toenmalige – en feitelijk voor een belangrijk deel tijdloze – waarden en normen voorhouden. Voor hen was dit waardepatroon exclusief christelijk, meer specifiek evangelisch, maar met de decaloog als ethische basis. De kern van hun boodschap is de liefde voor God, zichzelf en de naaste die ieder mens moet hebben en die uitgangspunt moet zijn van de dagdagelijkse omgang van mensen met elkaar. Dit alles met de blik gericht op een weidser perspectief: pas als men hier goed leeft mag men hopen op een

---

<sup>32</sup> Geciteerd in Harrigan 2008, p. 13.

‘plaatsje in de hemel’. Dat is wat schrijvers hun lezers steeds weer op het hart drukken (Bange 2007, p. 16).

Opnieuw is het het eerste boek, samengesteld door Ambrosius Zeebout, dat hierbij het duidelijkste voorbeeld vormt. De lezer wordt op het hart gedrukt zich bij zijn bezoek aan deze verre oorden als een goed Christen te gedragen en de zeden en gebruiken van ondermeer de Arabieren te respecteren, door bijvoorbeeld als Christen geen moskeeën te betreden<sup>33</sup>, alcohol te verstoppen<sup>34</sup> en dergelijke meer.

### Reisliteratuur

*Tvoyage* schrijft zich in binnen het ruimere genre van de reisliteratuur. Rubiés definieert dit genre als volgt:

[...] that varied body of writing which, whether its principal purpose is practical or fictional, takes travel as an essential condition for its production. [...] Travel literature is therefore best described as a ‘genre of genres’, since a variety of kinds of literature defined by a variety of purposes and conventions share travel as their essential condition of production (Rubiés 2000, p. 5).

Deze grote noemer dekt een verscheidenheid aan subgenres, waartussen het onderscheid soms moeilijk is te maken. In de literatuur leest men dan ook vaak over de veelheid van verschijningsvormen binnen dit ruimere kader. Een voorbeeld hiervan is Jean Richard, die in het ‘avant-propos’ bij zijn *Les récits de voyages et de pèlerinages* aanhaalt:

La difficulté de l’étude de ce type d’ouvrages tient à son extrême variété. C’est un genre multiforme, puisqu’il va des guides destinés aux voyageurs et surtout aux pèlerins, aux marchands aussi, en passant par les lettres et relations des ambassadeurs et des missionnaires, les récits d’expéditions lointaines, ceux des aventuriers, jusqu’à des œuvres de caractère nettement géographique. L’objet n’en est pas identique, les lecteurs ne sont pas les mêmes, les caractéristiques de la rédaction varient en fonction de ces impératifs (Richard 1981, p. 8).

In het volgende citaat van Nischik, vindt men een groot aantal genre-benamingen terug die allen van toepassing blijken op één enkel citaat uit *Tvoyage*. Het gaat over “serpentkins [...] ghenaeamt tirrij”, die men volgens de auteur wellicht in een biologisch compendium zou zoeken:

Tatsächlich aber stehen die Angaben nicht in einer enzyklopädischen Artes-Schrift, sie finden sich vielmehr in einer ‚Reisebeschreibung‘ des späten XV. Jahrhunderts, genauer in: Ambrosius Zeebout, *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele*. Dieser (durch Quellenexzerpte ergänzte) ‚Report‘ wird in den Literaturgeschichten häufig als ‚Pilgerbericht‘ klassifiziert, obwohl die kompilatorische Informationshäufung den Inhalt einfacher (Ablaß-)Itinerarien bei weitem übertrifft – bis hin zum erbaulichen, medizinisch-legendarischen ‚exemplum‘ (Nischik 1991, p. 129).

---

<sup>33</sup> Zie Gaspar 1998, p. 5.

<sup>34</sup> Zie Gaspar 1998, p. 8.

Naast Nischik (1991) en Richard (1981), maakt ook Zweder von Martels in zijn recentere introductie bij *Travel Fact and Travel Fiction. Studies on Fiction, Literary Tradition, Scholarly Discovery and Observation in Travel Writing* een opmerking over de veelheid aan genres binnen de reisliteratuur:

Travel writing seems unlimited in its forms of expression, but though we may therefore find it hard to define the exact boundaries of this genre, it is generally understood what it contains. It ranges from the indisputable examples such as guidebooks, itineraries and routes and perhaps also maps to less restricted accounts of journeys over land or by water, or just descriptions of experiences abroad. These appear in prose and poetry, and are often part of historical and (auto)biographical works. Sometimes we find no more than simple notes and observations, sometimes more elaborate diaries. The letter written during the journey itself, or composed long afterwards with literary skill is another much favoured form (Von Martels 1994, p. XI).

Vervolgens dient men een onderscheid te maken tussen twee subgenres die nauw aan elkaar verwant blijken, namelijk de reisbeschrijving en het reisverhaal. Richard omschrijft beide subgenres als volgt:

On pourrait dire que deux démarches contradictoires s'offrent au voyageur qui souhaite communiquer ses expériences à ses contemporains: les présenter « par manière de cosmographie ou autres descriptions artificielles », ou bien raconter son voyage, étape par étape, en notant, à chacune d'entre elles, ce qui l'a frappé. La première formule est celle que retiennent les auteurs des descriptions de la Terre Sainte conçues (nous le savons par leurs prologues) pour servir de guides aux pèlerins ou aux dévots des Lieux Saints (Richard 1981, p. 46).

Het belangrijkste onderscheid tussen beide subgenres is dus dat het reisverhaal over een narratieve component beschikt, die ontbreekt bij de reisbeschrijving. Het *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek* gebruikt de term 'reisverslag' als synoniem voor 'reisbeschrijving' en definieert het genre als volgt:

Verslag (egodocument) van een al dan niet werkelijk ondernomen reis waarin op een zo natuurgetrouw mogelijke manier een beschrijving wordt gegeven van de wederwaardigheden van de reiziger, de bezochte landen, plaatsen en volkeren. Het reisverslag kan de vorm hebben van een itinerarium of een journaal, maar ook van een reportage, roman of gedicht. Het reisverslag is niet altijd duidelijk te onderscheiden van het reisverhaal of van het imaginaire reisverhaal, omdat sommige reisverslagen de indruk wekken gebaseerd te zijn op een werkelijk gemaakte reis, terwijl ze in feite niet bestaande landen en volkeren beschrijven. Soms ook worden werkelijkheid en fantasie met elkaar vermengd (vgl. *De reis van Jan van Mandeville*, 1357). De oudste reisverslagen zijn reisbeschrijvingen van pelgrimstochten, vooral die naar bijv. Jeruzalem. (Van Bork, e.a., 2002, lemma 'reisverslag of reisbeschrijving').

Een voorbeeld van een dergelijk reisverslag is dat van de Mechelaar Jan Aerts, die in 1484 een reis naar het Heilige Land maakte.<sup>35</sup> Als synoniem voor de reisbeschrijving vindt men 'reisjournaal'. Deze term duidt overigens duidelijker het verschil aan met het subgenre van het reisverhaal, waarbij de reis slechts het uitgangspunt is waaraan later verbeeldingselementen werden toegevoegd.

---

<sup>35</sup> Zie van Dixhoorn 2000, p. 104.

Deze typering vormt de kern van de definitie van het reisverhaal, zoals men die in het *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek* kan vinden:

Literair subgenre dat inhoudelijk bepaald wordt door het feit dat reiservaringen en de entourage van vreemde landen en volkeren er de belangrijkste elementen van vormen. Ook wanneer het reizen gebeurt in symbolische zin, bijv. als een levensfase of als een menselijke pelgrimstocht of queeste, blijft men spreken van reisliteratuur of een reisverhaal. (Van Bork, e.a., 2002, lemma 'reisverhaal').

Als voorbeeld van een reisverhaal geeft het lexicon de *Reis van Sinte Brandaen*. Het werk van Reichert, *Reisen und Kulturbegegnung im späten Mittelalter* biedt een verdere aanvulling op deze definitie met volgende stelling:

Dominiert die Narration, folgt sie in aller Regel der Chronologie der Reise und wird zur epischen Erzählung. Die Person und das Erleben des Reisenden, treten in den Vordergrund und mit ihr perspektivische Erzählweisen: Vergleiche, die das Gesehene in den Horizont des Erzählers wie seines Lesepublikums einholen, Topoi wie jener von der „verkehrten Welt“, der ferne, fremde Welten durch die Feststellung der Unterschiede auf vertraute Begriffe bringt, „Beglaubigungsstrategien“, die den Berichterstatter vor dem wohlfeilen Vorwurf der Lüge bewahren sollen. Gleichzeitig verankern Zitate und Übernahmen aus kanonischen Werken oder Anspielungen auf deren Inhalt die Erfahrungen des Reisenden in der literarischen und wissenschaftlichen Tradition. Die quellenkundliche Forschung hat die Aufgabe, die ihr vorliegenden Reisetexte mehrfach zu vergleichen: mit dem geographische Wissen der Zeit, mit Berichten von früheren Reisen in die gleiche Weltgegend sowie mit den sogenannten Parallelberichten, die von derselben Reise erzählen. Nur so wird sie erfahren können, welche Besonderheiten einem Reisebericht eignen und welche Chancen er basaß, von seinem Publikum wahr-, von seinen Hörern und Lesern ernstgenommen zu werden (Reichert 2001, p. 19).

In deze definiëring worden reeds heel wat kenmerken van het reisverhaal opgesomd waar *Tvoyage* in meer of mindere mate aan voldoet. Zo worden er vergelijkingen opgesteld met elementen die voor het publiek bevattelijk waren. De grootte van het oude centrum van Caïro wordt vergeleken met de stad Gent<sup>36</sup>, de Nijl is er zo breed als de Schelde bij Antwerpen<sup>37</sup> en het paleis van de Sultan alleen al is er zo groot als Dendermonde<sup>38,39</sup>. Uit het bronnenonderzoek dat door Gaspar (1998, p. XVIII-XL) werd opgezet, blijkt eveneens dat *Tvoyage* veelvuldig gebruik maakt van diverse soorten bronnen en zich aldus inschrijft in een bestaande traditie. Voor de bekrachtiging van het waarheidsgehalte van zijn werk kan hij dan ook voortbouwen op de reputatie van vele van zijn bronnen – doch niet allemaal (zie supra) –.

Michael Harrigan voorziet zijn lezers eveneens van een definitie van het reisverhaal, zij het dan dat ze gebaseerd is op de dynamiek van het ontstaan van reisliteratuur en dat ze op zeventiende-eeuwse Franse reisverhalen wordt toegepast. Niettemin lijken de kenmerken die hij onderscheidt ook retrospectief toepasbaar op laatmiddeleeuwse reisliteratuur.

---

<sup>36</sup> Zie Gaspar 1998, p. 173.

<sup>37</sup> Zie Gaspar 1998, p. 193.

<sup>38</sup> Zie Gaspar 1998, p. 176.

<sup>39</sup> Voor de herkomst van deze voorbeelden, zie Bejczy 1993, p. 148.

In de eerste plaats geeft hij aan dat het reisverhaal is ontstaan vanuit de ontmoeting tussen personen die tot een andere cultuur behoren.<sup>40</sup> In *Tvoyage* worden talrijke ontmoetingen tussen Mher Joos en personen uit de Levant beschreven. Zo leest men bijvoorbeeld in het zevende kapittel van het derde boek hoe een bezoek aan de Sultan in Egypte verloopt.<sup>41</sup>

Daarnaast vermeldt hij ook dat het verhaal, de geografische voortgang van het werk, regelmatig onderbroken wordt voor de beschrijving van de verschillende gemeenschappen die men op zijn weg ontmoet.<sup>42</sup> Zo gaat hij in het vijfde boek van het derde kapittel dieper in op de samenstelling van de bevolking van Caïro.<sup>43</sup>

Verder stelt Harrigan (2008, p. 60-61) ook: “Texts are divided into chapters [...] and these textual divisions correspond to the conceptual divisions imposed by the author onto oriental societies”. *Tvoyage* is aldus opgedeeld in acht boeken, die de belangrijkste gemeenschappen uit het Nabije Oosten behandelen.<sup>44</sup>

Een vierde kenmerk die men bij Harrigan terugvindt, is het regelmatige gebruik van bronnen in de reisliteratuur.<sup>45</sup> Wellicht de belangrijkste bron die in *Tvoyage* wordt vermeld, is deze die de aanzet heeft gegeven voor zijn zoektocht naar het land van Pape Jan. Men spreekt er over “een boucxkin” zonder daarbij verdere uitleg te verschaffen. Het is precies dit boekje dat de aanleiding geeft tot het grootste misverstand in het werk (zie supra).

Naast de kenmerken van het reisverhaal die men bij Harrigan kan terugvinden, geeft ook Richard in zijn artikel *Les récits de voyage et de pèlerinage* enkele elementen die kenmerkend zijn voor het reisverhaal.

Als dominante kenmerk ziet hij het aandragen van nieuwe elementen die een bijdrage leveren aan de algemene kennis van de wereld. Daarbij merkt hij echter op: “Mais plus d’un a conçu son œuvre « par manière de cosmographie » et, pour présenter un tableau du monde, des auteurs n’ont rien trouvé de mieux que d’imaginer un voyage réalisé sans avoir à surmonter les obstacles de la nature et des hommes.” (Richard 1981, p. 75). Niet elk reisverhaal diende dus gebaseerd te zijn op echte waarnemingen. Mede hierdoor verkrijgt men een grotere onafhankelijkheid van de reisverhalen ten opzichte van elkaar, een volgend element dat hij als karakteristiek beschouwt voor het subgenre van de reisverhalen.<sup>46</sup>

Vervolgens gaat Richard ook dieper in op het auteurschap van de reisverhalen:

---

<sup>40</sup> Zie Harrigan 2008, p. 47.

<sup>41</sup> Zie Gaspar 1998, p. 176.

<sup>42</sup> Zie Harrigan 2008, p. 60.

<sup>43</sup> Zie Gaspar 1998, p. 174.

<sup>44</sup> Voor de verdeling in boeken, zie bijlage H op pagina 52.

<sup>45</sup> Zie Harrigan 2008, p. 88.

<sup>46</sup> Zie Richard 1981, p. 41.

Il va de soi que ce sont exclusivement des clercs qui ont écrits les récits de voyage, de pèlerinage ou de croisade de l'époque la plus ancienne, et cela même lorsqu'ils n'ont pas eux-mêmes effectué le voyage qu'ils racontent [...] De ces clercs, certains sont peut-être en marge de la société ecclésiastique bien assise. Le nombre des laïcs ne cesse de s'accroître ç partir du début du XIIIe siècle, qu'ils soient chevaliers [...], marchands, [...] ou aventuriers [...]. Parmi les auteurs de récits de pèlerinage, les clercs restent les plus nombreux ; mais les laïcs les serrent de près. L'auteur du récit s'interpose parfois entre le voyageur et le texte qui nous est parvenu. [...] D'ailleurs le voyageur écrit parfois à l'instigation de tierces personnes[...] (Richard 1981, p. 37-38).

Ook het kenmerk van het auteurschap lijkt *Tvoyage* dus in te schrijven in het subgenre van de reisverhalen, aangezien Ambrosius Zeebout een theologische vorming genoten had (zie supra). Tenslotte vermeldt hij nog: "A la fin du XIVe et au XVe siècle, les récits sont très souvent directement écrits en langue vulgaire [...]" (Richard 1981, p. 44). Ook dit gaat op voor *Tvoyage*, hoewel men eveneens invloeden van het Frans meent te kunnen onderscheiden. Zo schrijft Janny Schenkel: "Het vijftiende-eeuwse taalgebruik van Zeebout is onmiskenbaar middeleeuws als het gaat om zinsconstructies en woordgebruik. Daarnaast kan in veel gevallen Franse invloed op de taal worden aangewezen." (Schenkel 1999, p. 203).

Uit de karakteristieken van het reisverhaal en het reisverslag blijkt dat men in *Tvoyage* aldus twee lagen, twee verschillende subgenres, kan onderscheiden, namelijk de zuivere reisnotities van Joos van Ghistele en de narratieve toevoegingen van Ambrosius Zeebout. *Tvoyage* presenteert zich aldus als een reisbeschrijving, die tot reisverhaal werd omgewerkt, waarbij men echter niet langer beschikt over de originele reisbeschrijving, waardoor het vrijwel onmogelijk wordt om beiden van elkaar te onderscheiden. Het onderzoek dient zich dan ook te beperken tot *Tvoyage* zoals het zich aan ons, in de editie van Gaspar (1998) presenteert.

Hoe nauw beide subgenres met elkaar verbonden zijn, mag blijken uit de opmerking in het *Lexicon van literaire termen*, dat vanaf de romantiek ook in het subgenre van de reisbeschrijving het literaire aspect steeds vaker gaat overwegen, wat resulteert in werken als Chateaubriand's *L'itinéraire de Paris à Jérusalem* uit 1811.<sup>47</sup> Van deze verbondenheid in latere eeuwen wordt ook melding gemaakt in het werk van Harrigan:

The terms *relation* and *récit de voyage* were used interchangeably by 17<sup>th</sup>-century writers to describe travel narratives. Furetière defines the *relation* as a 'recit de quelque adventure, histoire, bataille' and adds: *Relation*, se dit plus particulièrement des adventures des Voyageurs, des observations qu'ils font dans leurs voyages. Il y a un tres-grand nombre de livres de *Relations*. For Richelet, *relation* is also equated with *récit*, and is a synonym for the particular literary genre which describes *particularitez, moeurs* and *coutumes* of the inhabitants of a country: *Relation*. Livre de voyage qui raconte les particularitez les plus remarquables d'un país, les mœurs, & les coutumes de ses habitans avec l'histoire naturelle & géographique de la contrée. So the *récit* or *relation de voyage* is a text that recounts the geographical displacement made by the narrator, the culture(s) encountered, the most striking peripeteia or *aventures* of the voyage, and could also include descriptions of natural history and of geography. As Furetière indicates, as the account of the observations made by a voyager, it is also a text that is claimed

---

<sup>47</sup> Zie Van Gorp e.a. 1998, p. 374.



to be the account of events that had actually occurred, and which the narrator had personally seen, or believed to have seen, or had been assured of by somebody whose testimony was considered indisputable. A pilgrimage, on the other hand, which displays a considerable level of interest for non-Christian societies encountered *en route* and *in situ*, may be classified as a *récit de voyage* if it conforms to the aforementioned criteria. The *récit de voyage* is nearly always recounted in the chronological order of events, although substantial variations in the amount of space devoted to the voyage compared to the time spent among societies occur. (Harrigan 2008, p. 14-15).

Bovenstaande kenmerken in acht genomen, lijkt *Tvoyage* reeds opvallend vroegmodern.

Onder de grote noemer van de reisliteratuur ressorteert eveneens het genre van de reisgids of het geografische referentiewerk. Het *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek* gebruikt hiervoor ook wel de term *itinerarium* en geeft de volgende beknopte definitie: “Eigenlijk een reisgids waarin de wegen, de reistijd, de rustplaatsen en de belangrijkste bezienswaardigheden worden aangegeven.” (Van Bork, e.a., 2002, lemma ‘itinerarium of reisgids’). Vooral de inleiding van Ambrosius Zeebout lijkt op een dergelijke receptie voor *Tvoyage* aan te sturen:

Twelke ter beden van diversschen edelen mannen ende andere ic in dit jeghenwoordich bouc te gadere ghecoppelt ende ghestelt hebbe, ten solaesse van hemlieden ghenouchte nemende te hooren lesene van vremden saken, landen ende steden, ende oec ter instructie vanden ghone die in toecommenden tijden inde voorseyde landen zullen willen reysen ende voyagieren; also wel waer vooren dat hem elc over tzee reysende naer Levanten behoort te wachtene, als van wat saken een yeghelic van noode ware ende nutsaem hem te voorsiene, ende inshelijcx de diversiteyt vanden heydenen, van haren gheloeve, usancen ende oec vanden onderscheede vanden kerstenen van over tzee. [...] Ende omme dat een yeghelic te eer ende te bat zoude moghen vinden dland, stede, plecke oft sake daer hem af ghelieven zal te hoorene of lezene, zo es dit jeghenwoordich bouc ghedeelt in acht deelen (Gaspar 1998, p. 1).

Bejczy paraphraseert Zeebout’s bedoelingen als volgt:

Zeebout also intended *Tvoyage* to be a geographical reference book, mentioning in his preface that he had divided *Tvoyage* into eight books, and that its contents were concisely described ‘in order that the country, the town, the place or whatever readers found of interest might be better and more easily found’. (Bejczy 1994, p. 90).

Indien men *Tvoyage* toetst aan de bovenvermelde definitie van het *itinerarium*, lijkt het grotendeels niet aan de opgegeven criteria te voldoen. Het mag dan ook de verwondering wekken dat Bejczy dit werk zondermeer een ‘geographical reference book’ noemt, aangezien men in *Tvoyage* geen exacte aanduidingen van de gebruikte wegen, noch van de exacte reistijden vindt. Een dergelijke benaming stoelt wellicht grotendeels op de beschrijving van de vele wetenswaardigheden die men in Zeebout’s relaas kan terugvinden. De vermelding van de verschillende bevolkingsgroepen die Joos en zijn gezanten op hun weg ontmoeten, alsook de beschrijving van hun zeden en gebruiken, maken deel uit van het exotisme in *Tvoyage*. Jean Richard definieert dit concept als volgt: “L’exotisme, c’est-à-dire le fait de ressentir une curiosité devant des types humains, des usages, étrangers à des habitudes, s’est traduit chez

les voyageurs de tous les temps par la notation de ces traits qu'ils estimaient de nature à étonner leurs lecteurs.” (Richard 1981, p. 82).

Naast het exotisme, speelt ook het concept *avontuur* een belangrijke rol in de reisliteratuur. Volgens de definities die het *Letterkundig lexicon van de neerlandistiek*<sup>48</sup>, alsook het *Lexicon van literaire termen*<sup>49</sup> geven, kan *Tvoyage* echter niet als een *avonturenroman* worden beschouwd, aangezien de actie en de spanning die overheersen binnen dit genre niet zo prominent zijn in het werk van Zeebout. Desalniettemin blijkt de notie van het ‘avontuur’ op zich wel aanwezig in het werk. Harrigan vermeldt een mogelijke wijze waarop het avontuur in de reisliteratuur kan worden geïntegreerd:

However, *récits de voyage* were not restricted, despite the best assurances of authors, to empirical evidence, or what the traveller alone saw, or assumed to have seen. The privilege of testimony was often extended to other voyagers, and this small step permitted the insertion into the travel narrative of *aventures* or *histoires*, anecdotes which recount notable, dramatic occurrences (Harrigan 2008, p. 227).

Binnen het grotere geheel van het reisverslag of het reisverhaal kon een ingelast verhaal de drager zijn van het avontuur. In *Tvoyage* vindt men een dergelijk ingelast avontuur bijvoorbeeld in het vijftiende kapittel van het derde boek<sup>50</sup>. In dit verhaal over de vrome schoenmaker, primeert de actie, aangezien ondermeer vaak gebruik wordt gemaakt van de directe rede. Toch nuanceert Harrigan het belang van het avontuur in de reisliteratuur, door zijn stelling dat: “these ‘accidents surprenants et extraordinaires’ might still be characterized as minor digressions in a text which claimed to be devoted to conveying information” (Harrigan 2008, p. 229).

### Ridderroman

Het genre van de ridderroman lijkt eveneens in zekere zin verwant aan de reisliteratuur, zeker wanneer het om zogeheten kruisvaartromans of oosterse romans gaat. Algemeen gesteld heeft de ridderroman de avonturen – en dus ook de reizen – van ridders tot onderwerp.<sup>51</sup> Deze definitie, in haar ruimste zin, is dan ook toepasbaar op *Tvoyage*, aangezien Joos tot ridder was geslagen voor hij op reis vertrok. Folker Reichert geeft de volgende karakterisering van de adellijke, ridderlijke reis:

---

<sup>48</sup> Zie Van Bork, e.a., 2002, lemma ‘avonturenroman’.

<sup>49</sup> Zie Van Gorp e.a. 1998, p. 47.

<sup>50</sup> Zie Gaspar 1998, p. 188-189.

<sup>51</sup> Voor een definitie van de ridderroman, zie Van Gorp e.a. 1998, p. 378-379 en Van Bork, e.a., 2002, lemma ‘ridderroman’.

Adlig-ritterliches Reisen ging von besonderen Voraussetzungen aus. Es stellte „ökonomische Abkömmlichkeit“ (Max Weber), also den Anspruch auf Freiheit von Wirtschaftlichen Zwängen bei gleichzeitiger Verfügbareit von Zeit und Mitteln, in oftmals inszenierten Formen zur Schau. Wenig pragmatische Zwecke als das ritterliche Normen- und Wertesystem bestimmten den Verlauf einer Reise. Ehre und Bewährung standen dabei allen anderen Zielsetzungen vooran. Bewähren konnte sich der Ritter durch rumreiche Taten und er Abenteuer, *aventiuren*, bestand. Insofern folgte er auch literarischen Vorbildern. Da er sich als christlicher Ritter, als *miles christianus*, verstand, kamen als Schauplätze seiner Taten am ehesten jene Orte in Frage, an denen Christentum und „Heidenschaft“ miteinander in Berührung und Konflikt gerieten: Südspaniern, Nordafrika, Kleinasien, Südosteuropa oder Litauen. Ritterliches Reisen führte häufig an die Ränder der christlichen Welt und wurde als Teilhabe an Kreuzzug und Heidenkampf gesehen. Auch die abenteuerliche und gefahrvolle Wallfahrt nach Jerusalem vermittelte Erfahrungen an den Grenzen der eigenen Kultur. Wurden von den möglichen Kriegsschauplätzen mehrere nacheinander aufgesucht, erinnert der ritterlich Reisende an den *chevalier errant*, den „umherirrenden Ritter“, in den höfischen Epen. [...] (Reichert 2001, p. 12).

Mher Joos was inderdaad in staat een dergelijke onderneming te bekostigen. Hoewel de religie een belangrijke rol speelt in zijn relaas, presenteren Joos en zijn gezellen zich niet als *miles christiani*. Ze zijn er niet op uit getrokken om het christelijke geloof te verspreiden in het oosten. Integendeel, zij tonen respect voor de andersgelovigen in de Levant en respecteren hun gewoontes en gebruiken. Bij hun zoektocht naar het land van Pape Jan krijgt het verhaal evenwel een vorm die doet denken aan de verhalen over de dolende ridder. Jarenlang blijven Joos en zijn kapelaan proberen om dat land te localiseren, maar moeten onverrichter zake naar huis terugkeren.

### Artesliteratuur

Het begrip *arteliteratuur* werd in de vijftigerjaren van de vorige eeuw geïntroduceerd als een alternatief voor de moderne indeling van de wetenschappen, die met betrekking tot de middeleeuwse situatie vanzelfsprekend anachronistisch is.<sup>52</sup> Gerritsen definieert het begrip *artes* als volgt in zijn inleiding bij *Een school spierinkjes. Kleine opstellen over de Middelnederlandse artes-literatuur*:

De term ‘artes’ verwijst naar een middeleeuwse indeling van wetenschapsgebieden in drie reeksen van vakken, de *artes liberales*, de *artes mechanicae* en de *artes magicae*, die te zamen een groot deel van het toenmalige weten bestreken, met uitzondering van het recht en de godsdienst. De oudste Middelnederlandse artes-teksten dateren uit de dertiende eeuw; het zijn berijmde verhandelingen over de inrichting van de kosmos, de Natuur en de kunst van het regeren. In de veertiende eeuw wordt proza geleidelijk het geëigende medium voor kennisoverdracht. Het spectrum van de artes-literatuur verbreedt zich: er worden verhandelingen geschreven over astrologie en alchemie, maar ook over chirurgie en vele andere onderwerpen op het terrein van de geneeskunde; er verschijnen handleidingen voor het voorspellen van de toekomst, voor het doorgronden van karakters, voor het uitleggen van dromen. Men gaat recepten noteren: medische, culinaire, cosmetische, scheikundige. Kennis omtrent eeuwenoude handelswijzen in land- en tuinbouw wordt met evenveel didactische hartstocht geboekstaafd als informatie over de nieuwste technische snuffjes. Reizigers naar verre landen beschrijven hun bevindingen. Er komen leerboekjes waaruit aanstaande kooplieden kunnen leren rekenen en boekhouden. Zeelieden zetten hun koers uit aan de hand van gedrukte zeilaanwijzingen.

---

<sup>52</sup> Zie Reynaert 2004, p. 150.

Kortom: in deze periode, ruwweg begrensd door de jaartallen 1250 en 1600 ontstaat – in een tussengebied tussen de officiële wetenschap (die zich van het Latijn blijft bedienen) en de mondeling overgeleverde wereld- en vakkennis van boeren en ambachtslieden – een omvangrijke, vooral op de praktijk gerichte, ‘niet-literaire’, literatuur in de volkstaal. (Gerritsen, W., van Gijsen, A. & Lie, O. (red.), 1991, p. 9).

*Tvoyage* is een vijftiende-eeuws werk in proza dat bijdraagt aan de kennis over het Nabije Oosten. De landbouwpraktijken van de bezochte regio's worden beschreven, net als heel wat andere curiosa. In het derde boek vindt men bijvoorbeeld in het twintigste kapittel beschreven hoe de jaarlijkse overstroming van de Nijl ervoor zorgt dat de Egyptenaren over vruchtbare grond voor de landbouw beschikken.<sup>53</sup> In hetzelfde boek, in het zestiende kapittel, wordt een landbouwkundige innovatie beschreven, namelijk de eierbroerderij.<sup>54</sup> Verder wordt in het derde kapittel van het derde boek gewaarschuwd voor de ‘pedoettis pharaonis’, een soort worm die passanten bijt. Als remedie tegen die beet stelt men limoensap voor. Het advies aan de toekomstige reizigers in die regio luidt dan ook steeds limoenen bij zich te dragen.<sup>55</sup> Uit deze voorbeelden mag blijken dat de artesliteratuur eveneens een praktische component bevat, wat uiteraard nauw aansluit bij haar didactische karakter. Als zodanig vindt *Tvoyage* dan ook een vermelding in het overzicht van literatuur en recensies van de Werkgroep Middelnederlandse Artesliteratuur van de Universiteit Utrecht (WEMAL), opgesteld door Erwin Huizinga.<sup>56</sup> Voorbeelden zoals de bovenstaande zijn echter te weinig dominant in het werk om *Tvoyage* als een pure artestekst te kunnen beschouwen. Hoewel dit werk in opzet geenszins als artestekst bedoeld was, blijkt het desalniettemin een gebruik binnen de artescontext te hebben gekend.

### Reisliteratuur voor en over pelgrims

Een laatste subgenre die haar aansluiting vindt bij de reisliteratuur in het algemeen is die reisliteratuur die bestemd was voor pelgrims of die de pelgrimsreis als onderwerp had. In de late middeleeuwen kende de bedevaartspraktijk een grote bloei<sup>57</sup>, met een toename van dergelijke literatuur als gevolg. Net als de reisliteratuur in het algemeen, kent men binnen de pelgrimsliteratuur ook verschillende onderverdelingen, zoals de reisgidsen specifiek voor pelgrims of de reisverslagen van pelgrims. Miedema vermeldt in zijn *Geestelike rijckdom*:

---

<sup>53</sup> Zie Gaspar 1998, p. 195-196.

<sup>54</sup> Zie Gaspar 1998, p. 189-190.

<sup>55</sup> Zie Gaspar 1998, p. 170.

<sup>56</sup> Huizinga, E. *Artes-bibliografie*. Zie: [http://wemal.let.uu.nl/bibliografie\\_op\\_jaartal.html](http://wemal.let.uu.nl/bibliografie_op_jaartal.html).

<sup>57</sup> Deze bloei van de bedevaartspraktijk werd ondermeer opgemerkt door Folker Reichert in zijn *Reisen und Kulturbegegnung im späten Mittelalter*. uit 2001, p. 14.

*over pelgrimsreizen en aflaten in de Middeleeuwen* over beide onderverdelingen: “De pelgrimsgidsen en –berichten vormen twee tekstgroepen, die samen één manier van het verzamelen van aflaten dokumenteren.” (Miedema 1991, p. 123). Ook in *Tvoyage* wordt op regelmatige basis vermeld hoeveel aflaat er bij het bezoek aan een bepaalde plaats of een bepaalde relikwie te verdienen valt. Dit is vooral prominent bij Joos’ bezoek aan het Heilige Land. Wanneer hij verder reist wordt de praktijk van de aflaten minder prominent. In het tweede boek leest men bijvoorbeeld bij zijn bezoek aan de plaats waar het Pinkstermirakel plaatsvond: “Dese plecke es daer ghenaeemt vanden kerstenen Divisio Appostolorum; daer ende toot allen den voorscreven plecken es te halene aflaat zeven jaer ende zeven carrijen.” (Gaspar 1998, p. 86). Ook op de plaats waar Christus de heilige Thomas zijn wonden deed aanraken en waar hij de voeten van zijn apostelen waste kon men “zeven jaer ende zeven carrijen pardoens”<sup>58</sup> halen. Een ander soort aflaat, namelijk die van pijnen en zonden wordt eveneens vermeld, bijvoorbeeld in het dertigste kapittel van het tweede boek, waar men leest: “Item tallen vorseiden plaetsen tusschen Bethleem ende daer es te verdienene pardoen zeven jaer ende zeven carrijen ende ter plecken daer Sente Jan gheboren was, es aflaat van pijnen ende van sonden” (Gaspar 1998, p. 105).

De pelgrimsgidsen kenden hun ontstaan vanuit de nood aan aanwijzingen over de reisroutes, de te bezoeken heiligdommen en praktische tips voor de reis.<sup>59</sup> Dergelijke praktische aanwijzingen kon men eventueel ook terugvinden in reisverslagen, maar Brefeld vermeldt dat deze binnen de pelgrimsliteratuur slechts uitzonderingen bleken.<sup>60</sup> De informatie die men uit reisgidsen haalde, werd na de eigenlijke bedevaart vaak verwerkt in het pelgrimsverhaal van de bedevaarder in kwestie. Dit toont aan dat deze subgenres een zekere graad van verwantschap kenden. Jean Richard stelt vast dat het tot het begin van de veertiende eeuw duurde vooraleer het genre van het pelgrimsverhaal frequenter voorkwam dan de reisgids voor pelgrims. Niettemin beweert hij: “Toujours est-il que les deux genres restent très voisins. [...] Il est évidemment difficile de dire si un tel texte est, dans l’intention de son auteur, un guide à l’usage des pèlerins ou un récit de pèlerinage.” (Richard 1981, p. 18-19).

Het subgenre van het pelgrimsverhaal wordt door Danielle Régnier-Bohler omschreven als een:

[...] genre narratif qui témoigne des pratiques de dévotion et de la permanence d’un discours dont les articulations se retrouvent, de récit à récit. Mais le pèlerinage se veut événement : même si le récit de pèlerin relève d’une longue tradition, il veut être cru comme récit d’un vécu s’inscrivant dans le temps.

---

<sup>58</sup> Zie Gaspar 1998, p. 87.

<sup>59</sup> Zie Richard 1981, p. 15.

<sup>60</sup> Zie Brefeld 1991, p. 28.

Ainsi le pèlerin raconte sa hâte vers les Lieux saints et impose Jérusalem comme pôle puissant de son désir. Il est des voyages dictés par la dévotion, il en est d'autres guidés par la curiosité, le goût de nouveau, le désir du profit(- Bohler 1997, p. XXXVII).

In het klassieke pelgrimsverhaal wordt Jeruzalem tot einddoel van de reis verheven. Folker Reichert beschrijft echter hoe een aantal bedevaarders ook Egypte en de Sinaïwoestijn aandeden om zo het Katharinaklooster te bereiken. In zijn opsomming van reizigers-avonturiers die een dergelijke *peregrinatio secunda* ondernamen, vindt men naast de namen van ondermeer Wilhelm van Boldensele (1334), Paul Walter von Güglingen (1481), Felix Fabri (1483), Bernhard von Breydenbach (1483), Ludolf von Sudheim (1336) en Anselmus Adorno (1470), ook Joos van Ghistele terug.<sup>61</sup> Zowel Ambrosius Zeebout als Hendrik van den Keere benadrukken in hun voorwoord aan de lezer dat de reis van Van Ghistele exceptioneel was, aangezien zij niet de gebruikelijke zes à negen maanden duurde, maar daarentegen maar liefst vier jaar in beslag nam. Een dergelijk relaas van een *peregrinatio secunda* liet de auteur toe verschillende verhalen uit het Oude Testament te vertellen, telkens men een plaats aandeed die verband hield met een dergelijk verhaal. Zo vindt men in *Tvoyage* ondermeer het relaas van de uittocht uit Egypte en een verwijzing naar het boek Genesis.<sup>62</sup>

Gaandeweg ontstaat zo een model voor reisberichten die steeds minder vaak de behoefte om praktische informatie te verschaffen vervullen. Stagl vermeldt over de verdere doorwerking van het pelgrimsverhaal in zijn artikel *Ars apodemica: Bildungsreise und Reismethodik von 1560 bis 1600*:

Doch zeigt ein Vergleich spätmittelalterlichen Pilgerberichte, daß den Sakralhandlungen an den Gnadenorten immer weniger und dafür den durchreisten Räumen immer mehr Aufmerksamkeit geschenkt wurde. Das bestätigt die auch schon von manchen Zeitgenossen ausgesprochene Ansicht, daß an den Pilgerfahrten die "curiositas" oft einen größeren Anteil hatte als die "pietas" (Stagl 1992, p. 42).

Ook in *Tvoyage* lijkt de curiositas reeds een groot aandeel te hebben gehad, aangezien Joos, na het eerste gedeelte dat handelt over de tocht naar het Heilige Land alsook over de *peregrinatio secunda*, een zoektocht aanvangt naar het Land van Pape Jan, die hem het grootste gedeelte van zijn verblijf in de Levant zal bezighouden.

---

<sup>61</sup> Zie Reichert 2001, p. 155.

<sup>62</sup> Zie respectievelijk Gaspar 1998, p. 186 en p.205.

### 3.4 Receptiegeschiedenis

Na te hebben besproken vanuit welke beweging reizigers op pad trekken, wordt hier dieper ingegaan op hun intentie(s) om hun verhaal te boek te stellen of voor het nageslacht te laten optekenen. Hierbij dient opgemerkt te worden dat vooral het receptieonderzoek zoals dat door Hans Robert Jauss verricht werd, als leidraad zal dienen voor de bespreking van de receptie van reisliteratuur in het algemeen, alsook voor de bespreking van de receptie van *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele*.<sup>63</sup>

In zijn bespreking van de receptie van reisliteratuur vermeldt Jean Richard (1981, p. 62-63) dat de reisliteratuur twee verschillende hoogtepunten kende tijdens de middeleeuwen. Als eerste ziet hij de bloeiperiode van de kruisvaardersverhalen en de berichten van pelgrims, daarnaast stelt hij:

Un deuxième temps fort se place entre 1450 en 1500, époque où les relations se multiplient et deviennent de plus en plus fournies pour répondre autant à une dévotion certaine qu'au goût renaissant pour le dépaysement, l'exotisme et les circonstances même les plus triviales dans lesquelles d'effectue le pieux voyage. Les raisons de cette vogue, comme celle de la rapide désaffection qui suit le début du XVIe siècle, ne sont pas toujours faciles à discerner : il n'en reste pas moins que les relations que nous possédons ont été écrites pour répondre à une certaine attente, et que les informations qu'elles apportent sont celles que l'on attend à un moment donné (Richard 1981, p. 63).

Het is precies in deze tweede bloeiperiode dat *Tvoyage* zijn ontstaan kent. Het kenmerkende exotisme in dit werk, alsook in vele andere werken uit deze periode, blijkt het contemporaine publiek erg te hebben aangesproken. Zoals Zweder von Martels (1994, p. XI) in zijn inleiding aanhaalt, waren het veelal de thuisblijvers die dergelijke literatuur lazen, om zo hun nieuwsgierigheid te voeden. Werken die aan deze verwachting voldeden, kenden dan ook een uitgebreide receptie. Soms werden ze, net als *Tvoyage*, na eerst als handschrift te hebben gecirculeerd, ook gedrukt (zie supra). Folker Reichert bericht over de receptie van reisverhalen:

Nur in Einzelfällen ging das Interesse der Familie am Nachrum eines Reisenden so weit, daß ein nachgelassenes Manuskript redigiert und im Druck publiziert wurde. Dennoch – Reiseberichte waren immer ein populäres Genre. Einige von ihnen erlebten eine solch weitgespannte handschriftliche Verbreitung, daß sie zu den meistgelesenen Texten des späten Mittelalters gezählt werden müssen. Sie wurden übersetzt, bearbeitet, gekürzt und erweitert und erreichten auch auf diesem Wege breite Leserschichten. Ob jeder einzelnen Fassung auch ein bestimmtes Zielpublikum zugeschrieben werden kann, steht auf einem anderen Blatt. Ein und derselbe Text kann aus ganz verschiedenen Blickwinkeln gelesen, benutzt und ausgewertet werden. Neue Möglichkeiten der Verbreitung eröffnete in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts der Buchdruck. Die Berichte von den Großen Entdeckungen, aber auch ältere Beschreibungen "überseeischer" Reisen profitierten davon (Reichert 2001, p. 21).

---

<sup>63</sup> Voor meer informatie over het receptieonderzoek, zie Van Gorp e.a. 1998, p. 367-368; alsook Jauss 1970.

De beweegredenen om *Tvoyage* te laten drukken blijven echter onzeker. Ook in het voorwoord van Hendrik van den Keere wordt niet vermeld of hij al dan niet op vraag van bijvoorbeeld de familie Van Ghistele deze taak op zich genomen had.<sup>64</sup> Niettemin blijkt de opkomst van de boekdrukkunst van cruciaal belang in de bloei van het genre van de reisliteratuur, die dankzij een weidse verspreiding ook een grote intertekstualiteit kent, zowel van motieven als van meer gedetailleerde informatie.

Vaak geeft de reisliteratuur ook uitdrukking aan de wens een praktisch hulpmiddel te zijn voor anderen die naar het Oosten willen reizen. Deze wens kan dan geëxpliciteerd worden in de paratekstuele informatie die met de hoofdtekst gepaard gaat, zoals bijvoorbeeld het *Advis pour Ceux qui voudront entreprendre le voyage des Indes Orientales* dat op de *Voyage* van Pyrard volgt. Zoals hieruit blijkt, komt de bedoeling vaak reeds tot uiting in de (sub)titel van het desbetreffende werk.

Een ander kenmerk dat bijdraagt tot kennis over de receptie van reisliteratuur dat eveneens niet in de hoofdtekst te vinden is, is, zoals Rachel Lauthelier aangeeft, mogelijk ook het formaat van het werk. Indien het de bedoeling was van de auteur, of de drukker, ervoor te zorgen dat de lezer het werk mee kon nemen op zijn eigen tocht, dan diende het in een klein, draagbaar formaat te zijn opgesteld.<sup>65</sup> De verschillende drukken van *Tvoyage* zijn steeds in kwartoformaat, wat reeds tamelijk groot was om mee te nemen.

Toch ligt aan *Tvoyage* een instructieve component ten grondslag, naast de wens diverterend te zijn, althans, dit schrijft Ambrosius Zeebout in zijn voorwoord:

Twelke ter beden van diversschen edelen mannen ende andere ic in dit jeghenwoordich bouc te gadere ghecoppelt ende ghestelt hebbe, ten solaesse van hemlieden ghenouchte nemende te hooren lesene van vremden saken, landen ende steden, ende oec ter instructie vanden ghonen die in toecommenden tijden inde voorseyde landen zullen willen reysen ende voyagieren [...] (Gaspar 1998, p. 1).

Hij is het die als auteur bemiddelt tussen de reiziger, Joos van Ghistele, en het publiek, twee componenten in het spanningsveld tussen objectieve waarheid enerzijds en subjectieve waarheid anderzijds.<sup>66</sup> Het inschakelen van een auteur door de reiziger roept, aldus Folker Reichert, geen verwondering op, aangezien het een geëigende praktijk was voor mensen van adel om iemand anders, meestal een reisgezel, het werk te laten optekenen. Vaak waren de auteurs dan ook geleerden, artsen, of zoals Zeebout, geestelijken.<sup>67</sup>

De reiziger, in dit geval Joos van Ghistele, wiens reisnota's aan de basis liggen van het werk van Zeebout, is een belangrijke component in de receptie van zijn werk. Hij is het die

---

<sup>64</sup> Voor het voorwoord van Hendrik van den Keere, zie bijlage E op pagina 49.

<sup>65</sup> De informatie over paratekstualiteit en formaat gaat terug op Harrigan 2008, p. 119-120.

<sup>66</sup> Zie Wagner 1992, p. 43.

<sup>67</sup> Over het aanstellen van auteurs, zie Reichert 2001, p. 16.



lange tijd uit zijn thuisomgeving is weggeweest en die bij zijn thuiskomst het werk eventueel als een soort verantwoording schrijft ten behoeve van zijn naasten, of, zoals Folker Reichert het beschrijft: “Einzelne Berichte sollten offenbar dazu dienen, den Reisenden wieder in sein heimatliches Ambiente zu integrieren und sein Verhalten in der Fremde zu begründen.” (Reichert 2001, p. 16). In het bijzonder voor pelgrims vermeldt Richard (1981, p. 39) ook een tweede motief voor de reiziger om zijn ervaringen te boek te stellen, namelijk de eer die het de reiziger en zijn familie schenkt om een dergelijke onderneming tot een goed einde te hebben gebracht.

Naast de auteur en de reiziger speelt ook het publiek een belangrijke, zonet de belangrijkste, rol in de receptie van het werk, aangezien het publiek het werk benadert vanuit een bepaalde verwachtingshorizon. Met dit publiek wordt in de eerste plaats het contemporaine publiek bedoeld, dat in dezelfde tijdsperiode het werk benadert. Hoe individuele lezers uit de late middeleeuwen dit werk ontvangen hebben, daarover bestaan weinig tot geen berichten. Reichert vermeldt over de sporadisch overgeleverde berichten wel:

Hier und da erfahren wir, wie die ersten Zuhörer auf die Erzählungen eines Heimkehrers reagierten. Besonders wenn er von weiter zurückkam, empfanden sie Ehrfucht und Staunen vor den Wundern der Welt. Neugier und Vergnügungen mischten sich hierin. Wer immer seine Reiseerlebnisse zu Papier oder Pergament brachte, konnte auf ähnlichen Erfolg hoffen. Schon die geographische und ethnographische Information galt als nützlich und erbaulich, erst recht, wenn sie mit Abenteuern und Exotik gewürzt wurde. Im Bade verschaffte sie Kurzweil, in schweren Stunden Entspannung. Vor allem die Berichte von fernen Ländern fanden ein Publikum, das sich an den Geschichten von seltsamen Menschen und natürlichen Wundern delectierte. Standesgrenzen spielen dabei keine Rolle. Der Bedarf an literarischer Unterhaltung war allgemein. (Reichert 2001, p. 20)

*Tvoyage* schrijft zich in een dergelijke traditie in, waarbij nut, avontuur en exotisme met elkaar werden vermengd. Dat het werk in de volkstaal werd opgesteld, lijkt de stelling dat de stand waartoe men behoorde in de maatschappij weinig uitmaakte, te ondersteunen. Uit het voorwoord van Hendrik van den Keere kan men echter onrechtstreeks opmaken dat het werk populair moet zijn geweest. Over de populariteit, en de oorzaken daarvoor, schrijft Bejczy:

This fact is attested by Laurens van Haecht's 1595 Antwerp edition of Jan Aerts's travel account (1484), in which he wrote that Joos's travels were well-known in his country. Possibly this popularity of *Tvoyage* owes something to its language and imagery which were attuned to readers in the Low Countries. The novelties Joos witnessed during his journey are often compared with things and events in his fatherland. The old centre of Cairo is as large as Ghent, the Sultan's palace alone as big as Dendermonde, and the Nile as wide as the Scheldt at Antwerp. In parts of the Arabian desert, dunes are found like those near The Hague. And, finally, ships departing from the Red Sea are required to dock at Aden like those setting sail from Dordrecht. Joos also mentions when he visited fellow-countrymen. In Cairo, he stayed with Francisco Tudisco, a merchant and goldsmith from Mechlin; in the Greek town of Modon with a barber from Biervliet. Joos (or Zeebout) also makes a number of surprising references to the Low Countries, for instance the anecdote attributed to anonymous poets about Hippocrates's daughter whom the goddess Diana had turned into a dragon, and imprisoned on the island of Kos, where she was waiting to be rescued by a knight from the Low Countries. But the main reason for the popularity of his work was probably the wide range of Joos's travels (Bejczy 1994, p. 86-87).

De vermenging van exotisme met de referenties aan de heimat van de reiziger zullen het werk voor het contemporaine publiek zeer aantrekkelijk hebben gemaakt. Het feit dat het handschrift ook ettelijke jaren later nog werd gedrukt, mag hiervan getuigen.

In latere eeuwen, vooral in de renaissance, blijkt het genre van de reisliteratuur nog aan populariteit te hebben gewonnen. Michael Harrigan (2008) getuigt onder andere van een enorme populariteit van de reisliteratuur in de zeventiende eeuw, vooral wanneer het om verslagen van ontdekkingsreizen gaat. Het zeventiende-eeuwse publiek van de reisliteratuur – pelgrimsberichten uitgezonderd – bestempelt hij als *mondain, honnêtes hommes* en *curieux*.<sup>68</sup> In latere eeuwen taande de belangstelling voor de reisliteratuur. Toch ressorteren nog heel wat zogeheten ‘klassiekers’ uit de moderne tijd binnen het genre van de reisliteratuur. Voorbeelden voor het Nederlandse taalgebied zijn Marcellus Emants’ reisbeschrijving *Langs den Nijl. Aantekeningen van een toerist.* uit 1884, en Fabricius’ reisverhaal *De scheepsjongens van Bontekoe* uit 1924<sup>69</sup>.

#### 4. Besluit

De laatmiddeleeuwse reisliteratuur kan men vanuit verschillende facetten belichten. Vaak werd dergelijke literatuur bijna uitsluitend het onderwerp van de historische geografie of verrichtte men slechts onderzoek naar de bronnen van dergelijke werken, om aldus een uitspraak te kunnen doen over de historische relevantie ervan. Daarbij worden vaak verschillende genrebenamingen gebruikt om éénzelfde werk aan te duiden.

*Tvoyage van Mher Joos van Ghistele* is een voorbeeld van reisliteratuur die tot in het begin van de twintigste eeuw bijna uitsluitend het onderwerp uitmaakte van studies over oosterse geografie. Nu R. Gaspar in 1998 dit omvangrijke werk in zijn kritische editie heeft ontsloten, kan ook het letterkundig onderzoek naar de karakteristieken ervan een aanvang nemen. Al te vaak wordt men bij een dergelijke typering echter geconfronteerd met een onduidelijke terminologie. Verschillende benamingen, zoals reisverslag, reisverhaal of gids worden simultaan gebruikt, terwijl uit deze studie mag blijken dat al deze concepten een verschillende inhoud kennen. In deze masterproef wordt dan ook, aan de hand van een casestudy van *Tvoyage*, een onderscheid gemaakt tussen al deze termen. Daarnaast komen

---

<sup>68</sup> Zie Harrigan 2008, p. 13.

<sup>69</sup> Zie van Gorp e.a. 1998, p. 374.

diverse aspecten van de laatmiddeleeuwse reisliteratuur aan bod en wordt *Tvoyage*, via een studie van het genre, gesitueerd binnen het toenmalige literaire veld.

In eerste instantie worden Joos van Ghistele en zijn gezellen historisch gesitueerd. Aangezien hij zijn reisverslag niet zelf heeft neergepend, dringt ook een onderzoek naar de auteur, Ambrosius Zeebout, zich op. Vervolgens wordt overgegaan op een bespreking van de verschillende manuscripten en drukken die van *Tvoyage* zijn overgeleverd, om zo al een duidelijker beeld te krijgen van de verspreiding en overlevering van dit werk, waarop dan bij een studie van de receptiegeschiedenis kan worden voortgebouwd.

Vervolgens wordt *Tvoyage* ook gesitueerd binnen het ruimere maatschappelijke kader waarin het ontstond. Zo worden enkele belangrijke facetten van de laatmiddeleeuwse samenleving – zoals de verhoogde mobiliteit – belicht. Daarna wordt dieper ingegaan op de fictionele elementen die in *Tvoyage* vervat werden. Hoewel het werk een duidelijke autobiografische component bezit, blijken de fictionele elementen uitermate van belang voor het debat rond het genre. De uiteindelijke synthese van de dialectische verhouding tussen feit en fictie wordt verklaard vanuit de ontstaansgeschiedenis ervan. Het retrospectieve schrijven van Joos van Ghistele, de reiziger, zowel als het retrospectief vertellen van Ambrosius Zeebout, blijken dit werk een bijzondere status binnen het toenmalige literaire veld te verlenen. Deze bespreking van de verhouding tussen feit en fictie spitst zich toe op één belangrijk deel binnen de tekst, namelijk het relaas van de zoektocht naar het land van Pape Jan. Aangezien de reizigers niet in hun opzet zijn geslaagd, kan eveneens de vraag gesteld worden waarom het relaas van een falen een dergelijke prominente rol inneemt in het geheel. De theorie van Bejczy, over het streven naar het cartografische voorbeeld van de T-O wereldkaart biedt hiervoor een mogelijke verklaring.

In een volgende luik wordt *Tvoyage* vergeleken met het relaas van een – schijnbaar – succesvolle zoektocht naar het land van Pape Jan, namelijk *De reis van Jan van Mandeville*. *Tvoyage* lijkt dan ook op dit model te zijn gericht. De vergelijking van beide werken leent zich vervolgens uitstekend voor een bespreking van het exotisme binnen de laatmiddeleeuwse reisliteratuur. Door een toegenomen vertrouwen in de eigen waarneming, zal het incorporeren van fictieve elementen, zoals monsters, in latere tijden niet langer mogelijk zijn binnen een werk dat steunt op waarheidsaanspraken. *Tvoyage* blijkt dan ook een vroeg voorbeeld van deze vernieuwende strekking te zijn.

De discussie over de genreproblematiek van de laatmiddeleeuwse reisliteratuur vormt de hoofdcomponent van deze studie. Via een systeemtheoretische benadering worden verschillende aspecten van de laatmiddeleeuwse reisliteratuur aangehaald. De definiëringen

van onder andere de epiek, de didactiek en de moralisatie leiden tot een eerste karakterisering van de laatmiddeleeuwse reisliteratuur in het algemeen, en worden, via voorbeelden uit *Tvoyage*, dan ook toegepast. Vervolgens worden binnen het genre van de reisliteratuur drie mogelijke subgenres besproken, namelijk het reisverhaal, het reisverslag en de reisgids. *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele* blijkt deze drie genres in zich te verenigen, maar dient in eerste instantie, vanuit de intentie van de reiziger, een reisverslag te worden genoemd. Dit reisverslag zou dan door Ambrosius Zeebout worden omgewerkt tot het werk zoals het zich aan de lezer presenteert: een uiterst gevarieerd verhaal, dat componenten van verschillende toentertijd populaire genres, zoals ondermeer de pelgrimsliteratuur, in zich draagt, zodat het door een breed publiek kon worden geapprecieerd en dan ook een ruime doorwerking kende. Afhankelijk van de intentionaliteit van de lezer, kon het werk als een praktische handleiding geconsulteerd worden, of kon men de nadruk leggen op het avontuur of het exotisme dat erin voorkomt. Al lijkt Zeebout de receptie van het werk richting gebruiksliteratuur te willen sturen, toch kan men dit werk evenzeer als ontspanningsliteratuur benaderen.

Over de precieze receptie van *Tvoyage* is weinig bekend. Hier is dan ook nog ruimte voor verdere studie, net zoals die er was bij het onderzoek naar de exacte relatie tussen Joos als reiziger en Zeebout als samensteller van dit relaas, het extraliteraire onderzoek naar de bronnen voor *Tvoyage*, de relatie tussen *Tvoyage* en andere contemporaine werken en dergelijke meer. Een bespreking van de receptie van reisliteratuur in het algemeen leert echter dat de doorwerking van *Tvoyage* de algemene dynamiek volgde: na een bloeiperiode waarin het genre zeer prominent aanwezig is in het literaire domein, volgt een periode waarin het slechts een marginaal verschijnsel binnen het literaire veld wordt.

Uit deze studie blijkt echter dat *Tvoyage* een rijkdom aan verscheidenheid in zich draagt, die kenmerkend is voor de overgang tussen late middeleeuwen en renaissance. Oude modellen worden gehanteerd, maar op een dusdanige manier bewerkt zodat het werk ook aan de eisen van een nieuwe periode kan voldoen, waardoor de receptie wordt bewerkstelligd en het werk een vruchtbare voedingsbodem mag blijken voor verder onderzoek.

## 5. Geraadpleegde werken

Bange, P., *Moraliteyt saelt wesen. Het laatmiddeleeuwse moralistisch discours in de Nederlanden*. Hilversum: Verloren, 2007. [Middeleeuwse studies en bronnen; 99].

Bejczy, I., 'Between Mandeville and Columbus: Tvoyage by Joos van Ghistele.', in: von Martels, Z. (red.), *Travel Fact and Travel Fiction. Studies on fiction, Literary Tradition, Scholarly Discovery and Observation in Travel Writing*. Leiden: Brill, 1994, p. 85-93.

Bejczy, I., 'Boekenwijsheid en persoonlijke beleving in een laat-middeleeuws reisverhaal. Jan van Mandeville overtroffen: Tvoyage van Joos van Ghistele.' In: *Literatuur*, 10 (1993), p. 146- 153.

Bejczy, I., *Een kennismaking met de middeleeuwse wereld*. Bussum: Coutinho, 2001.

Blommaert, P., *De Nederduitsche Schryvers van Gent*. Gent: Van Doosselaere, 1861.

Brefeld, J. 'Wijs op reis.', in: Gerritsen, W., van Gijsen, A. & Lie, O. (red.), *Een school spierinkjes. Kleine opstellen over de Middelnederlandse artes-literatuur*. Hilversum: Verloren, 1991, p. 28-30.

Demaekere, A. *Voyage naar den lande van belofte*. Antwerpen: Bij de boekengilde die poorte oude God, 1936.

Denecke, D. 'Strassen, Reiserouten und Routenbücher (itinerare) im späten Mittelalter und in der frühen Neuzeit.' In: Von Ertzdorff, X. & Neukirch, D. (red.), *Reisen und Reiseliteratur im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*, Amsterdam: Rodopi, 1992, p. 227-253.

Deschamps, J., *Middelnederlandse handschriften uit Europese en Amerikaanse bibliotheken*. Leiden: Brill, 1972.

Dieleman, P., *De groote reiziger Mer Joos van Ghistele*, Middelburg: van Benthem en Jutting, 1932.

Digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren. (<http://www.dbnl.org/>) (toegang 16 augustus 2009).

Even-Zohar, I., 'Polysystem Theory' In: *Poetics Today*, 11 (1990), p. 9-26.

Gaspar, R.J.G.A.A., *Ambrosius Zeebout Tvoyage van Mher Joos van Ghistele*. Hilversum: Verloren, 1998. [Middeleeuwse Studies en Bronnen deel LVIII].

Gerritsen, W., van Gijsen, A. & Lie, O.; *Een school spierinkjes: kleine opstellen over Middelnederlandse artes-literatuur*. Hilversum: Verloren, 1991.

Harrigan, M., *Veiled Encounters: Representing the Orient in 17th-Century French Travel Literature*. Amsterdam/New York: Rodopi, 2008.

Huizinga, E. *Artes-bibliografie. Overzicht van recent verschenen literatuur en recensies, gesorteerd op auteursnaam*. Werkgroep Middelnederlandse Artesliteratuur Universiteit Utrecht. ([http://wemal.let.uu.nl/bibliografie\\_op\\_jaartal.html](http://wemal.let.uu.nl/bibliografie_op_jaartal.html)) (toegang 15 augustus 2009).

Jauss, H., *Literaturgeschichte als Provokation*. Frankfurt a.M: Suhrkamp, 1970.

Lerner, L., *The frontiers of Literature*, Oxford: Blackwell, 1988.

Lie, O. & Reynaert, J.(red.); *Artes in contex: opstellen over het handschriftelijke milieu van Middelnederlandse artesteksten*. Hilversum: Verloren, 2004.

*Middelnederlandsch Woordendoek*. Den Haag: Sdu, 1998, [CD-ROM].

Miedema, N., 'Geestelike rijckdom: over pelgrimsreizen en aflaten in de Middeleeuwen'. in: Gerritsen, W., van Gijsen, A. & Lie, O. (red.), *Een school spierinkjes. Kleine opstellen over de Middelnederlandse artes-literatuur*. Hilversum: Verloren, 1991, p. 123-126.

Molhuysen, P., Kosseman, F. & Blok, P., *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek (6dln.): Deel 6*. Leiden: A.W. Sijthoff's Uitgevers-maatschappij, 1924.

Narrative Sources. De verhalende bronnen uit de middeleeuwse Nederlanden. [databank] (toegang 6 augustus 2009).

Nischik, T., 'Zur definitiorischen Bestimmung der *Fachliteratur*'. in: Gerritsen, W., van Gijsen, A. & Lie, O. (red.), *Een school spierinkjes. Kleine opstellen over de Middelnederlandse artes-literatuur*. Hilversum: Verloren, 1991, p. 127-130.

Nowell, C., 'The Historical Prester John'. In: *Speculum*, 28 (1953), p. 435-445.

Olbrechts, F., *Vlaanderen zendt zijn zonen uit !* Antwerpen: Standaard, 1947<sup>2</sup>.

Régnier – Bohler, D., *Croisades et pèlerinages : récits, chroniques et voyages en Terre Sainte XIIIe –XVIe siècle*. Parijs : Robert Laffont, 1997.

Reichert, F. *Reisen und Kulturbegegnung im späten Mittelalter*. Stuttgart/Berlin/Köln: Kohlhammer, 2001.

Reynaert, J., 'Arteshandschriften. Een verkenning van het 'genre' aan de hand van de manuscripten in de bibliotheek van de Universiteit Gent.' In: Lie & Reynaert, *Artes in contex: opstellen over het handschriftelijke milieu van Middelnederlandse artesteksten*. Hilversum: Verloren, 2004, p. 149-167.

Richard, J., *Les récits de voyage et de pèlerinages*. Turnhout : Brepols, 1981. [Typologie des sources du Moyen Age occidental 38].

Rubiés, J., 'Travel Writing as a Genre: Facts, Fictions and the Invention of a Scientific Discourse in Early Modern Europe.' In: Rubiés, J., *Travellers and Cosmographers. Studies in the History of Early Modern Travel and Ethnology*. Aldershot: Ashgate, 2007, p. 5-35. [Variorum collected studies series 888].

Schenkel, J. '...nemende den wille voor de daet ende tdeel voor al'. [Recensie van: R.J.G.A.A. Gaspar (red.), Ambrosius Zeebout, *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele. Hilversum*, 1998. [Middeleeuwse Studies en Bronnen, 58.] In: *Queeste*, 6 (1999), p. 201-204.

Stagl, J., 'Ars apodemica: Bildungsreise und Reismethodik von 1560 bis 1600.' In: Von Ertzdorff, X. & Neukirch, D. (red.), *Reisen und Reiseliteratur im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*. Amsterdam/Atlanta: Rodopi, 1992, p. 141-189.

Stooker, K. & Verbeij, T. *Collecties op orde: Middelnederlandse handschriften uit kloosters en semi-religieuze gemeenschappen in de Nederlanden*. Leuven: Peeters, 1997.

Vanberghen, M., 'Mer Joos van Ghistele, de grote reiziger'. In: *Gendtsche Tydinghen*, 8 (1979), p. 343-345.

Van Bork e.a. (red.), *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek*, 2002. (<http://www.dbnl.org/tekst/bork001lett01/>) (toegang 3 augustus 2009).

Van der Walle, B. 'Une version manuscrite du célèbre voyage de Josse de Ghistelles en Orient (1481-1485)'. In: *Chronique d'Égypte XIV*, 1939, p. 245-257.

Van Dixhoorn, A., 'A. Zeebout, *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele*' [Book review *A. Zeebout, *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele**]. In: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (BMGN)*, 2000, p.104-105.

Van Gorp e.a., *Lexicon van literaire termen*. Deurne: Wolters – Plantyn, 1998.

Von Ertzdorff, X. & Neukirch, D. (red.), *Reisen und Reiseliteratur im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*, Amsterdam: Rodopi, 1992.

Von Martels, Z., *Travel Fact and Travel Fiction: Studies on fiction, literary tradition, scholarly discovery and observation in travel writing*. Leiden: Brill, 1994.

Wagner, E., 'Subjektive und Objektive Wahrheit in Islamischen Reiseberichten'. in: Von Ertzdorff, X. & Neukirch, D. (red.), *Reisen und Reiseliteratur im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*. Amsterdam/Atlanta: Rodopi, 1992, p. 43- 65.

Wasser, B., *Nederlandse pelgrims naar het heilige land*. Zutphen: Terra, 1983.

Wesseling, L., 'Genre' In: van Peer, W. & Dijkstra, K. (red.), *Sleutelwoorden*, Leuven: Garant, 1991, p. 58-66.

Wunderli, P., *Reisen in reale und mythische Ferne: Reisliteratur in Mittelalter und Renaissance*, Düsseldorf: Droste, 1993.

## 6. Bijlagen

### Bijlage A: *Tvoyage II*, 11<sup>70</sup>

Ende als men ten beerghe van Carmelus wat upwaert ghegaen heeft eene goede recke, eermen ten hoochsten comt, zo vintmer eene schoone, overvloedeghe fonteyne, ghehaemt Fons Elizej, ende daer bij een vervallen ghestichte dat schijnt zeer groot ende schoone ghesijn hebbende, daer tprincipael eerste clooster plach te stane van Onsen Vrouwen broeders diemen seit carmeliten. Ter zelve plecken was ooc deerste capelle ghemaect van Ons Heeren discipelen inde name ende weerdicheden vander reynder Maghet Marien, zomen dat wel claer bevint inden bouc gheheeten Perfecte Melicie Speculum Ecclesie int xii<sup>e</sup> capittle, vanden welken ooc breeder spreekt meester Jan Soreth, generael der zelve oordene, in een epistel die hij ghemaect heeft.

### Bijlage B: *Tvoyage II*, 32<sup>71</sup>

Ende ter slincker handt volghende der valleyen langhs den beerghe eene goede reke weeghs, zo comtmen teender scoonder overvloyegher fonteynen, gheheeten de fonteyne van Elizeus, die zo bitter van water plocht te zijne dat niement ghedrincken en conste. Maer bijder bede vanden helegghen prophete Elizeus zo wart zij zeere soete, mids quantiteyt van soute dat hij daer in wierp, zo daer af breeder staet ten vierden boucke vanden Coninghen int ii<sup>e</sup> capittle. Dese voornoemde fonteyne staet anden voet vanden beerghe ende wildernesse daer Onse Lieve Heere vastte de veertich daghen, ende daer Hij ooc ghetempteert wart vanden viant vander hellen, ghelijcmen van dien leest in devangelie van Sente Matheus int vierde capittle. De plecke daer Onse Heere vastte de veertich daghen en was niet up tupperste vanden beerghe, maer ghenouch in midden ten halven int hanghen, daer een cloosterkin plach te stane, ghehouden van Onser Vrouwen broeders, zo daer af bredere ghescreven es van Philippus Ribote oft Ribati int bouc *De peculiaribus Gestis*. Want zo Ludolfus seit in zijnen bouc vander ghelegghenthede des Helichs Lands, int capittle daer hij spreekt vanden beerghe van Carmelis, zo hebben int Helich Landt vijftien cloosters ghezijn van Onser Vrouwen broeders, nu al te nieuten zijnde. Dit voorseyde cloosterkin in Monte Quarantane es ooc al vervallen ende te nieuten, maer daer es noch te verdienene aflaet van pijnen ende van sonden.

### Bijlage C: *Tvoyage VI*, 2<sup>72</sup>

Item buuten deser zelve stede alsomen gaen zoude naer Antiochen, zo heeft eende schoone keercke ghestaen, ter zelve plecken daer de alder eerste cappelle ghemaect was ter eeren vanden ghebenedider Moeder ende Maghet Maria, ende fondeerde zomen daer seit Sente Pieter die heleghe appostel, als hij eerstwaerf reisde naer Antiochen, hoe wel nochtans eeneghe zegghen, dat de alder eerste cappelle, ghemaect inde eere van Marien, stont ten nederdalende des beerchs van Carmelus, ter plaetsen daer de carmeliten – dat zijn Onse Vrouwe broeders – plaghen haer clooster thebbene, al eer't Helich Land vanden machometanen ghewonnen was, alzo datte betuucht Josephus Anthiocenus int bouc *De Perfecta Milicia Primitiva Ecclesie capitulo xii<sup>o</sup>*, ende oec Armicanus in een sermoen dat hij maecte van Onser Liever Vrouwen.

---

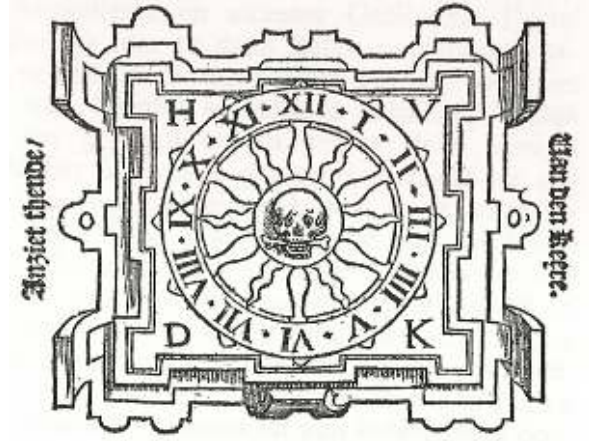
<sup>70</sup> Gaspar (1998), p. 71.

<sup>71</sup> Gaspar (1998), p. 109.

<sup>72</sup> Gaspar (1998), p. 285.



Bijlage D: Drukkerembleem Hendrik van den Keere<sup>73</sup>



Bijlage E: Voorwoord Hendrik van den Keere<sup>74</sup>

De drukker aan alle goedwillige lezers.

Eerzame en goedwillige lezer, aangezien dat de Duitschers (door den Heer Bernard van Breidenbach, kanunnik en domheer van Mainz) en nu onlangs de Franschen (door meester Pieter Bellon van Mans, Andries Thevot van Angouleme en meester Guillaume Postel van Parijs) hier in druk lieten verschijnen zekere reizen naar en beschrijvingen van het Land van Belofte en andere naburige landen over zee gelegen en aangezien deze boeken hier in het land zeer geroemd, gezocht en gelezen worden, zoo werd ik ook, door ware jaloezie en liefde, bewogen voor ons land een Vlaamse Voyage in 't licht te brengen die, het komt mij voor, wat de klaarheid, bondigheid en bescheidenheid der beschrijvingen betreft, voor de reeds genoemde geenszins hoeft te wijken, zonder nochtans iets af te doen van den lof en de eer van al de auteurs en van ieders goed oordeel.

De reis dan, die wij u hebben willen te voorschijn brengen is deze gedaan door wijlen den edelen en waarden heer Mijnheer Joos van Ghistele, zaliger gedachtenis, die hij tijdens zijn leven, in zijn tegenwoordigheid en correctie, heeft laten beschrijven door den heer Ambrosius Zeebout, zijn priester en kapelaan die hem gedurende al zijn hierna beschreven reizen gediend en vergezeld heeft. En hoewel deze reis in dit land van Vlaanderen voldoende vermaard, bekend en zeer dikwijls werd gecopieerd en verspreid sedert vele jaren, toch dunkt mij desnietteenstaande dat zij daarom niet minder verdient ieders gunst te verwerven, gedrukt, gelezen en gezien te zijn, dan eenige andere der voornoemde of andere die hiertoe zijn verschenen.

Ook hebben wij Gentenaars en alle Vlamingen, ja alle Nederlanders, er niet minder redenen om op deze trotsch te zijn dan de Duitschers en Franschen op de hare hebben gedaan en nog dagelijks doen, redenen die wij ook in het voorgaande epistel voldoende verklaard en te kennen hebben gegeven voor wie het verstaan. Want onze auteur heeft deze reis niet ondernomen uit baatzucht of om goed en geld daarmede te verdienen (zooals men thans eenige geldridders vindt die alleen op groot gewin uit zijn ja, in manier van spreken, deze reis maar aangaan om woeker te doen) maar alleen uit pure devotie heeft hij geen kosten ontzien om de heilige plaatsen en andere landen daarbij gelegen te bezoeken en te visiteren, enkel en alleen opdat hij daardoor ervaren, des te wijzer geleerd zou wezen, iets waarvoor hij en de anderen, die er toe bekwaam zijn, grootelijks zijn te prijzen. Ook heeft hij er zoo maar niet den tijd van zes, zeven, acht of negen maanden aan besteed, gelijk anderen, die er over

<sup>73</sup> Demaekere (1936), p. 7.

<sup>74</sup> Demaekere (1936), p. 11-13.

hebben geschreven, maar wel den tijd van vier jaren achtereen, zooals men het in het vervolg van deze reis zal vinden, gedurende welken tijd hij diverse landen en plaatsen heeft bezocht, daar hij veel verder reisde dan men door eenige anderen beschreven vindt en diensvolgens ook veel wonderlijke zaken en vreemde dingen vertelt, waarvan andere reizigers weinig of niets hebben geschreven.

Dus beminde lezer, hierin moogt gij uw ledigen tijd verslijten en met de oogen van uw verstand doorwandelen en visiteeren, de landen, plekken en steden in dewelke de nieuwe mare (evangelie) uwer zaligheid verkondigd, gepredikt en volkomen is geweest en zal de studie van dit boek u grootelijks bevorderen tot het verstaan van den heiligen Bijbel, waardoor gij hierin ook grooter profijt, solaa's en genoegen behoeft te nemen dan in ander oneerlijke, schandelijke en onwaarachtige boeken te lezen, die men heden ten dage veel vindt, God betere het, aan wiens genade wij U bevelen.

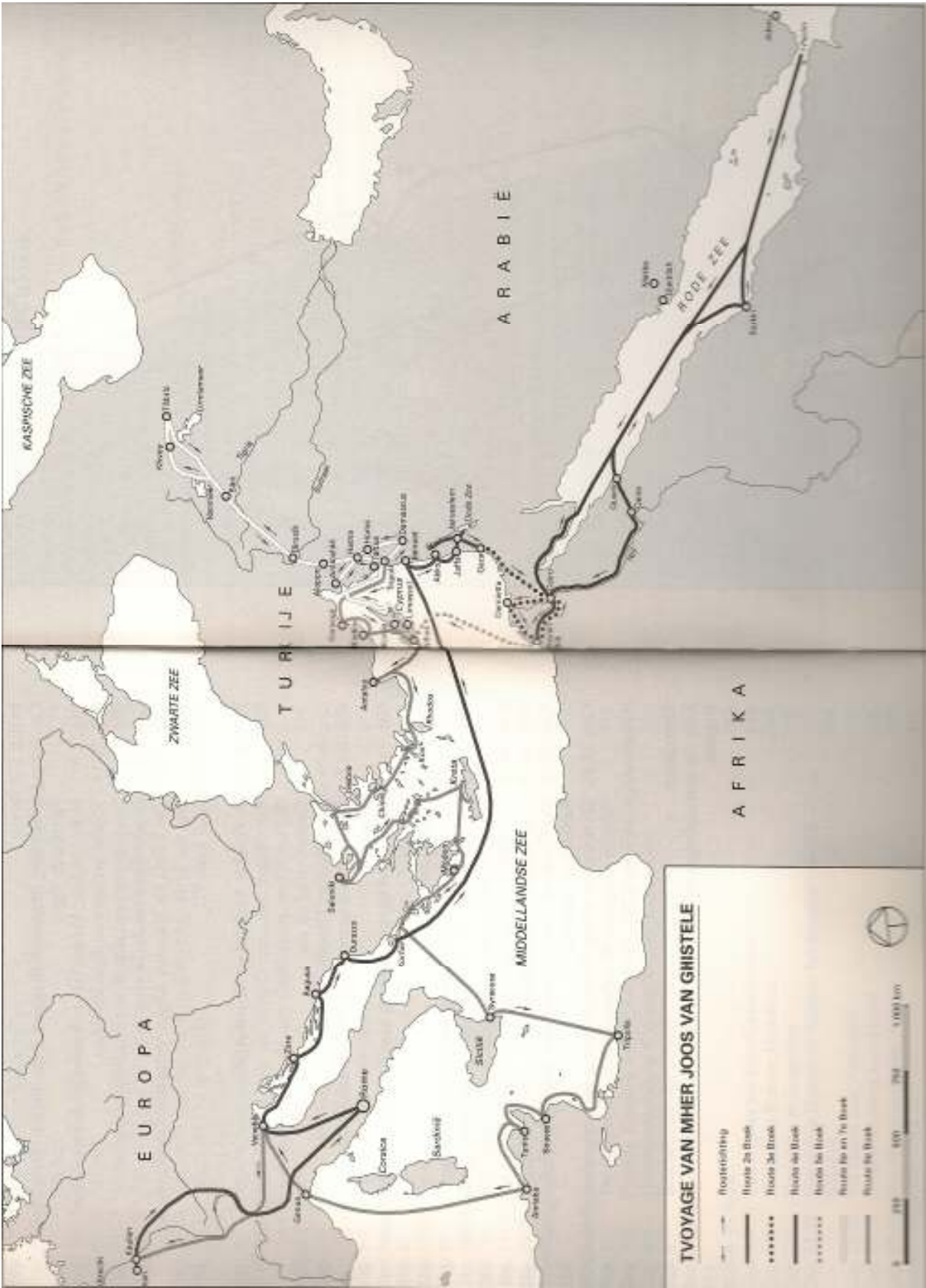
Gedaan te Gent in onze drukkerij dezen Woensdag 25 October in het jaar onzes Heeren Jezus-Christus M.D.LVII.

Bijlage F: wapen Joos van Ghistele<sup>75</sup>



<sup>75</sup> Gaspar (1998), p. LVIII.

Bijlage G: kaart met de verschillende etappes van de reis van Joos van Ghistele



## Bijlage H: de verschillende boeken van *Tvoyage*

Boek 1: Een algemene inleiding

Boek 2: Palestina

Boek 3: Egypte

Boek 4: Arabië

Boek 5: Cyprus

Boek 6: Syrië

Boek 7: Perzië

Boek 8: De Griekse archipel en Noord-Afrika

### **7. Summary**

Late Medieval travel literature like Ambrosius Zeebout's *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele* was often first studied from the perspective of historical geography. Gaspar's 1998 edition of *Tvoyage* enabled a more detailed research into its literary qualities and revealed a lack of uniformity within terminology on Late Medieval travel literature.

In this study, the historical personas of Joos van Ghistele, as well as his author, Ambrosius Zeebout have gone into. The different sources, manuscripts and prints of *Tvoyage* have been considered and the social environment of *Tvoyage* was used to situate this work in Late Medieval society. A discussion on the historicity of the work then leads to the in-depth study of its fictional elements, whereby special focus is drawn upon the quest for the land of Prester John. The synthesis between fact and fiction is then explained by the history of the work's development.

Furtheron, *Tvoyage* is compared to *De reis van Jan van Mandeville*, which proved a grateful subject for the discussion of the exotic within travel literature. The renaissance feature of an increased faith in one's own observations will lead to the disappearance of the fictitious in later travel narratives, of which *Tvoyage* proves an early instance.

The major focus of this thesis is then a polysystemic study of different genres that relate to travel literature. From the discussion of the travel narrative, the travel report and the travel guide then becomes clear that *Tvoyage* incorporates characteristics of all three subgenres. From from the intention of Mher Joos though, this work proves first and foremost a travel report. Later on, Zeebout will then re-work this report into its current form: a highly varied story incorporating not only elements from these different subgenres, but from several related genres as well, promising a wide reception. More details on the reception of *Tvoyage*

remain up to this day unknown, but a general discussion of the reception of Late Medieval travel literature learns that *Tvoyage* followed an existing tendency: after a period of prominence in the literary domain followed the decline.

From this study, it becomes clear that *Tvoyage* incorporates different characteristics that are typical for the transitional period between Middle Ages and Renaissance. Old models are wrought into new moulds, whereby a continued reception is advanced and whereby this work proves a rewarding subject for further research.